DOI 10.69085/pif20251031

ПРИНОСЪТ НА ФАМИЛИЯТА ВАКАРЕЛСКИ ЗА УТВЪРЖДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ И ОБЩЕСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ

Красимира Вакарелска-Лангхайнрих

THE CONTRIBUTION OF THE VAKARELSKI FAMILY TO THE CONSOLIDATION OF BULGARIAN SOVEREIGNTY AND SOCIAL DEVELOPMENT

Krassimira Vakarelska-Langheinrich

Abstract: *In light of the nineteenth-century foundations of the Bulgarian nation, this case study examines the well-documented lives and circumstances of a single family across several generations. The narrative first discusses their role within the historical context of the Bulgarian National Revival, subsequently tracing their successors who served throughout the two Balkan Wars and both World Wars. Ultimately, this historical heritage culminated in three prominent figures who achieved distinction in the diverse fields of ethnography, human rights, and engineering.*

Keywords: *Chronology, Bulgarian Revival, Balkan wars, First and Second World war.*

Изследването и представянето на български фамилии, допринесли за изкристализирането на българската нация и създаването на модерна България в съвременни граници, е все още слабо засегнат, донякъде пренебрегнат аспект на националната ни историография. Трудно се открехва завесата пред анонимността на възрожденското време, но точно в него сред българския етнос се появяват фамилии и личности с бурни биографии, с неоспорими заслуги за преодоляване на османското статукво и за борбите за национално освобождение и обединение. Следващите поколения, наследили възрожденския им заряд, продължават градежа на страната в политически и научен аспект. Представената статия обхваща житейския път на пет генерации, солидно документиран от българските архиви за период от повече от 250 години.

Във фамилията Вакарелски през XX в. израстват три достойни личности, чието присъствие в историята на България е с безспорни положителни последствия: етнографът – носител на Хердерова награда на Виенския университет, проф. Христо Т. Вакарелски (1896 – 1979 г.), създава първата етнография на България; аграрният инженер с брилянтни идеи за механизация на селското стопанство – проф. Йордан Н. Вакарелски (1919 – 1990 г.), е основател на Аграрния университет в Пловдив; дисидентът Илия Стоянов Минев (1917 – 2000 г.) – „българският Нелсън Мандела", прекарва повече от тридесет години в затворите с идеи и проекти за демократизиране на българското общество. Генетичната им обусловеност на силни личности с реформаторски дух не е случайна и естествено води до идеята да се изследва и реконструира родовото им потекло. Фамилната история започва в село Вакарел в Средна гора и след няколко поколения се прехвърля в с. Момина клисура, Пазарджишко.

Членовете на Вакарелския род в материално отношение са състоятелни личности, въпреки че разполагат с по-скромни икономически ресурси в сравнение с българския възрожденски елит от Средногорието, а селцето Момина клисура не заема предно място в ранглистата на селищата там. Забележително е, че те притежават проницателност и идеали, което ги издига в духовната сфера като визионери. Историческата щафета от дейни фигури, жертвали сили, средства и живот за националната идея, е извоювала авторитета и издигнала социалната тежест на рода.

Сагата на фамилията Вакарелски започва с изграждането на материална стабилност, радикално действие срещу османците, следва контакт с еснафското съсловие, носещо просвета, дарителство, лични драми във войните за обединението на нацията от 1885 г. и 1912 – 1913 г. и в двете световни войни. Документалният родов корен, който изяснява и хвърля светлина върху техните дела, е с. Вакарел.

Вакарел и Вакарелската махала Кутрази (днес Пауново)

Селището Вакарел и Вакарелската планина са известни още от Античността. През тях от най-дълбока древност преминава единственият сухоземен път (Диагоналният път), свързващ Европа с Изтока. Тази най-важна пътна артерия на Балканския полуостров, назован от римляните Via Diagonalis, Via Militaris, е имал основно стратегическо значение. В хилядолетна карта, създадена от Клавдий Птолемей (100 – 170 г. от н.е.), Вакарел е обозначен с името *Terta* (Гунчев 2014: 69) или *Teita* от старинен екземпляр, съхранен в библиотеката на St. Gallen в Швейцария. В друга старинна карта – Tabula Peutingeriana, с пътищата на Римската империя от Англия до днешна Шри Ланка, също е отбелязан Вакарел с името *Sarto* **(обр. 1)**. Картата е от 361 – 363 г. от н.е., с необичайно големи размери – 6,75 х 0,34 м и е изложена в музея на гр. Аугсбург, Германия.

Вакарел бива присъединен към Българското царство в периода на Иван Асен, когато през 1194 г. София бива включена в неговите предели. Селището е представлявало стратегически (най-високия) пункт по Диагоналния път.

След опустошителните набези на османците около 1371 – 1382 г. околностите на Вакарел са обезлюдени и вилнеят разбойнически шайки. Цяла България е слабо населена след демографския колапс на българската нация през XV – XVIII в.[1] През XV в. новите

[1] По сведения на проф. Божидар Димитров, през XV в. българите наброяват около 1 300 000 души. Това са демографски параметри на една голяма европейска общност – толкова е наброявало тогава населението в съвременните територии на Англия, Франция, Германия. Един век по-късно българите са само 260 000 души и са останали толкова в течение на още два века – демографският прираст бил ликвидиран чрез геноцид, потурчване, емиграция. (Димитров 2005: 134).

владетели заселват в обезлюдения Вакарел бойни българи, по предание войводи, зачислени като дервенджии, за да пазят пътя и пощата. На мъжете е носена храна от Панагюрище и им било разрешено да си вземат жени от голямото пазарско с. Очуша. (Гунчев 2014: 73 – 78) Самото разположение на Вакарел между София и с. Ветрен, по Диагоналния път с множество пътници, които почиват и нощуват там, спомага за разкрепостения дух на жителите му. Населението остава доминантно българско и Вакарел запазва своя етнически облик с поддържането на църква на роден език в мрачните за българската народност столетия. От 1557 до 1767 г. селището се числи към сръбската Ипекска патриаршия, което повдига славянското богослужение и писменост. До началото на XVIII в. във Вакарел се е издигала старинната църква „Св. св. Петър и Павел“, така наречената „Шарена църква“, изградена от камък и тухли (червеникави и морави триаски пясъчници) – строителство, характерно за периода на Втората българска държава. Немският пътешественик Герлах през 1578 г. отбелязва, че това е „хубава“ (feine) черква, покрита с дърва (Гунчев 2014: 80 – 82).

Трагедията на селото настъпва през 1737 г., когато поради поредната турско-австрийска война и настъпването на австрийските отряди към София и Кюстендил, българите надигат глава. Центърът на заверата е манастирът „Св. Спас“ над с. Долни Лозен и в нея участва митрополит Симеон Самоковски със светското име Симеон Попович. Заговорът е осуетен и османците предприемат наказателни операции. Поп Вучо от Вакарел описва така картината на погрома: „Писах аз грешен поп Вучо, поп при поп Стоица в Рельово. Тогава беше размирно време. Тогава турците превзеха Ниш. Мъжете посякоха, жените поробиха, стоката откараха – овце, говеда и коне. И тогава бяха размирици. В лето 7246 (1738 г.)“ (Гунчев 2014: 85). Триста и петдесет люде – свещеници, монаси, софийски граждани и хора от околните села – в това число и вакарелци – биват убити. Същият поп Стоица от с. Рельово, свещеник в „Шарената църква“, е обесен заедно с брат си Петър, а църквата – разрушена до основи. Жителите на Вакарел се разпръскват, скриват се по горите и така възникват повече от двадесет махали, разположени като сателити около старото село и Диагоналния път.

Оцелелите членове на вакарелската фамилия Гергевци се заселват в махалата Кутрази (днес с. Пауново) и остават в историята като най-стария и многолюден род в това село (Гунчев 2014: 106). Този старинен български род Гергевци (по-късно Барямци, Гарчовци и Кметци) е пример за известното материално благоденствие, настъпило през XVIII в. Това са били упорити и работливи планинци с по около двеста декара гори и ниви, с 200 – 250 глави добитък. Гергевци са се занимавали със земеделие и скотовъдство, най-вече овцевъдство. Като предприемчиви българи, те поемат в свои ръце търговията и доставката на дребен рогат добитък. Трябвало е да се задоволява нуждата на Османската империя от месо, масло, сирене, кашкавал, суджук, пастърма, както и за износ – главно вълна и кожи. През десетилетията преди Освобождението българските земи са едни от най-икономически развитите области на империята. През XVIII в. от България се е изнасяло огромно количество овце. Вакарел е бил на трето място в България по брой на овцете (Драганова 1993: 11). Едрите собственици чорбаджии са разполагали с 1000 до 5000 глави овце, отглеждани като мигриращи стада. По-заможните българи като Гергевци са практикували полуномадско овцевъдство, като мъжете, опитни пастири, са правили преходи със стадата във високите части на планините, а през зимата са се спускали към Тракийската низина. Продукцията, произвеждана от овчарите, се е преработвала в селището, където цялото

семейство е било ангажирано с преработката на вълната, изготвянето на месни продукти: суджук, пастърма и др. (Стойнов 2008: 10).

Животът на вакарелците остава патриархален, както във всички български селища, запазени от чужди националности, но се откроява със своите особености. Самото (ново) основаване на Вакарел от борбени личности дава начален тласък на свободомислие, подкрепено от двеста години славянско богослужение през периода, когато в социално-културен аспект България се е намирала в безпросветност. Впечатляващата акция на архиереите през 1737 г. активизира плановете сред населението за ново бъдеще на българската общност. Формират се личности с неотстъпчив и рязък характер, със съхранено българско самосъзнание.

Първа генерация: Геро (Гергин) Урушки (1787 – 1840 г.)

Основателят на рода Вакарелски Геро Урушки е роден във вакарелската махала Кутрази (днес Пауново) по време, когато селището е наброявало петнадесетина къщи. Името Урушки явно произлиза от дейността му като юрук – турско обозначение на номадски пастир[2]. Геро Урушки продължава фамилната традиция и развива уменията на опитен животновъд с познание за ботаническия състав на пасищата в планините. Мирният му живот обаче не продължава дълго.

Геро Урушки израства по времето на кърджалийските погроми над подвластното християнско население. Османската империя се намира в дълбока криза и нейният очертаващ се колапс бива предопределен от архаичната феодална система, неуспешните войни и неудачните опити за преструктуриране на армията и финансите. Султаните реформатори Селим III (1789 – 1807 г.), с предприетите стъпки за въвеждането на наборна войска, и Махмуд II (1808 – 1839 г.), с унищожаването на Еничарския корпус, довеждат до това, че хиляди еничари и дезертьори от армията се превръщат в бандити (Шиваров 2021: 83 – 84).

Всеобхватната историческа картина на тоталния „Хаос“, царящ в българските земи, е обстойно документирана от проф. д-р Вера Мутафчиева. В планинските райони на Пазарджишко, Ихтиманско и Софийско, обграждащи Вакарел, се съсредоточават обединени кърджалийски сили. В края на 1792 г. кърджалиите съсипват с. Долна баня, а през 1793 г. следват грабежи и насилия повсеместно в Самоковско и Ихтиманско, като опустошават и опожаряват Копривщица (Мутафчиева 1993: 102 – 107). Допълнително през 1798 г. преминава 120 000 турска военна колона, насочила се към Видин и съпроводена от башибозук. В своето житие Софроний Врачански представя драматичните последствия от нея – мародерства и безчинства не само в Арбанаси през 1798 г., а и във вакарелските села. Софроний разказва автентично, не като наблюдател отгоре, от върха на ранга си, а като смъртен човек, който се бори да оцелее като всеки друг българин (Попгеоргиев 1903: 93 – 94). През 1800 г. кърджалийският главатар Синан-бюлюк баши плячкосва Белово, недалеч от Вакарел (Станев 1936: 12 – 13). Години по-късно развилнелите се пазарджишки еничари сриват българската църква в града, извличат преосвещеника Дионисий Агатоникийски, за да го убият, а самите управители на града от рода Казанозовци, се спасяват с бягство в планинските села (Захариев 1870: 51).

В тези разрушителни размирици обаче изкристализира решителността на българите за отпор към османците и шайките мародери. На места християнското население

[2] Юруците са тюркски номади, които се заселват на различни места в Османската империя и постепенно са асимилирани от османските турци. Те са посещавали Панагюрска Средна гора и оттам идва името на българските пастири с подвижно овчарство.

от пострадалите селища се въоръжава и в Средногорието се създават чети за самозащита (Гунчев 2014: 88). В тази фаза на борбена промяна се включва като четник и Геро Урушки с антиосманска нагласа, което води до конфликт с официалната власт. Турците успяват да го арестуват и го подкарват към Самоков, център на съответната кааза (област) и средище на съдебната и административната власт. По пътя, при нощувката в българско ханче, Геро Урушки успява да избяга с помощта на собственика му. Опасявайки се от османски репресии над семейството си, той скрива жена си с двете си момичета в саята-овчарник в гората към с. Чукурово (с. Габра). Оттам на кон се спуснал последователно по течението на р. Очушница и р. Марица и така достигнал землището на с. Момина клисура **(обр. 2)**.

Беглецът се оказва в бедствено положение – без дом, без земя, без роднини, без имота си, преследван повсеместно от властта. Хранил е надежда да се скрие в горите на Средна гора, тъй като Тракийското поле е било пълно с турско население. В с. Момина клисура успява да се цани за овчар, с което започва кардиналната промяна на живота му. Заселва се на скрито, на планинския склон срещу селото, с обширен поглед за наблюдение към скалния пролом на р. Марица и пътя. Топонимът „Герови ниви“ – площи на юг от местността Ченговец – пази живо и до днес неговото име. Геро избрал най-доброто за заселване място на южните Средногорски склонове с изворна вода. Издигнал типичната еднокатна вакарелска къща направо на земята, направена от плет, измазана с кал и покрита със слама (Гунчев 2014: 127, 198). Първата му грижа е била да изоре нови ниви, като разчисти горичките по поляните около скромната му хижа. През 1820 г. прибира близките си – жена и две дъщери. Умира рано, по семейни предания завършва живота си в затвора в Самоков.

Втора генерация: Христо Геров (Вакарелеца) (около 1830 – 1878 г.), син на Геро Урушки

Летописецът на Пазарджик и Пазарджишката област Стефан Захариев (1800 – 1871 г.) дава следната лаконична характеристика на селото от средата на XIX в.: „Момина клисура – село в устието на прохода на 1/4 час далеч от р. Марица, дето стоят развалините на стария мост. [...] с 60 къщи, 1 черква, 1 училище с 15 ученика, 4 хана и 240 жители. Българи дърводелци, въглищари и земеделци.“ (Захариев 1870: 25).

Детството на Христо Геров (Вакарелеца) свършва рано, загубвайки баща си на млада възраст. Остава сирак и се налага да чиракува в Татар Пазарджик. Юношата попада в обстановка и в духовно-просветна среда, която е коренно различна от тази в селото. Населението на с. Момина клисура е с невисок ценз на образование и с традиционни занятия, докато в Татар Пазарджик по това време 70% от жителите му са занаятчии и търговци. Христо живее в тази по-образована среда през средата на XIX в., по времето на видния родолюбец и радетел за българска църква и училище Стефан Захариев[3]. Броят на свещениците, писарите и учителите с годините нараства, т.е. оформя се просветен кръг с интерес към първите български списания и вестници (Захариев 1870: 18 – 20, 50). Самият Ст. Захариев е дописник на периодичния печат във: в. „Съветник“, в. „Турция“, в. „Време“, в. „Македония“. Не само в тази среда, но и сред занаятчийското съсловие, в това число и Христо, се разпространяват и дискутират новините от Балканите и Европа.

[3] Още през 1823 г. избягали монаси (поради турските нападения) от Зографския манастир започват да преподават на български език в новото българско училище. През 1837 г. в Пазарджик бива издигнат катедралният храм „Свето Успение Богородично“, а през 1845 г. се открива класно училище, в което занятията се водят също на български език.

В града доминират типичните за градското стопанство професии: средни търговци, бакали, фурнаджии, кафеджии, ханджии, бръснари и др. Занаятите в Пазарджик са на почит, а еснафът е от най-богатите и уважавани личности. Христо чиракува последователно към три еснафа – папукчии, касапи/колачи и абаджии, при които се полага наемен, но специализиран труд. Заплащането на чираците около Кримската война (1853 – 1856 г.) е варирало от 60 пари (един турски грош е бил 40 пари) до 2 гроша, понякога и закуска – сух хляб и чесън. Приходът на майстора е възлизал от 10 до 15 гроша (Снегаров 1928: 69 – 71). Майстори, калфи и чираци получават надници на ден или на парче. Денят се смята от заран до вечер, затова летните и зимните надници са различни.

Христо остава пет години в Татар Пазарджик – време, достатъчно да опознае живота в града с различните му фасети и да възмъжее. В новото за него занаятчийско съсловие той усвоява умението да борави не само с различни уреди и технологии, но и с мерки, числа, пари, лихвени проценти, водене на тефтери и др. Добавя се и теснят допир с търговската прослойка. Татар Пазарджик е не само център за размяна на стоки между полското и планинското население в областта, но и важен партньор на български, сръбски, виенски, влашки, цариградски и други предприемачи. Пазарджишките търговци участват в много панаири, особено в Узунджовския, като още през 1855 г. предлагат стоки на международното изложение в Париж. Пребиваването на Христо в големия град развива в него прагматичен усет за реалните потребности на пазара. Запознава се с новия стопански манталитет, сбогува се с турския дух и мудност, получавайки нагледна представа за ролята на стопанската инициатива. Така към симбиозата от унаследената хайдушка жилка от баща му и уменията му на пастир и касапин се добавя трезвият търговски нюх. Тези качества на един български „selfmademan“ обясняват издигането му като самостоятелен и успешен животновъд и търговец десетилетие по-късно.

След петгодишното си пребиваване в града Христо не намира работа нито там, нито в родното си село. Търсейки препитание, се установява в с. Очуша, при заможния ханджия Никола, притежател на голямо стадо овце. (От столетия съществува родова близост между хората от вакарелските селища и с. Очуша.) Като потомствен пастир с професионално умение на касапин той предлага на ханджията да кара сам овце до съседните села и там на място да ги коли и продава. В тази си дейност все още млад „аджамия“ показва старание, находчивост и добра ориентация за пласирането на месната продукция. Но във вътрешния стопански живот на Османската империя съществува местна локална изолация. Затвореното стопанство, липсата на каквито и да е канали за комуникация и страхът от излизането извън малкото населено място поради върлуващите шайки бандити в горските усои, унищожават всеки опит и инициатива за промяна. Христо е трябвало да прекарва стадата си сам и да оцелява с тях[4].

Старият ханджия се съгласява и Христо със значителен риск закарва няколко пъти 200 овце през планинските местности до съответните селища и Белово, като коректно връщал спечелените пари на собственика. Ханджията се разплащал щедро с него и така след време с честен труд спечелва достатъчно, за да купи собствено стадо.

Важен фактор за неговото замогване изиграва строежът на железницата на барон Хирш 1868 – 1873 г. По това време в Белово

[4] Безпътицата, в която се е лутала централната власт, продължава. След кърджалиите през средата на XIX в. разбойничеството не стихва. Към бандите турци и черкези се добавят арнаутите – пиянцалии, докарани от Македония, от областта Пиянец за полски пазачи, но от пазачи те се превръщат в разбойници. (www.pzhistory.info (03.2024))

са живели повече от 200 чужденци – австрийци, италианци, сърби, черногорци, далматинци, като инженери, техници и специалисти, както и 1000 наемни работници, всекидневно нуждаещи се от прясна храна. С рядко трудолюбие и гъвкаво нагаждане към новия и ненаситен пазар на животновъдни произведения в Белово, той придобива завидно състояние. Христо – синът на пришелеца от Вакарел, бива наречен от съселяните си Христо Вакарелеца и така остава името на фамилията[5]. Натрупал широк житейски опит, той не остава „обикновен" българин, който трудно поминува, напротив. Предприемчив и напорист като своите предци, Христо налага своето присъствие в живота на селската общност. Трудил се е като „хала" (Маринков 2006: 93), умножавайки стадата си с овце, кози и говеда, като построява нови каменни сгради за тях и чираците му в местността Брайновец и разработвайки нови площи за нивя и ливади (Лангхайнрих, Петкова 2024: 18 – 19). Христо следва стратегия, насочена към земята – траен гарант за доходи, въпреки че главните му приходи идват от животновъдната продукция: месни и млечни продукти, вълна и кожи.

Като вещ стопански деец, добива значително състояние и закупува къщата на Хаджикостови с обширен двор, на чието място в центъра на селото се намират пет парцела на неговите синове и внуци от рода Вакарелски. Съвременната сграда на кметството на с. Момина клисура е построена върху земята на семейството на етнографа проф. Христо Т. Вакарелски, до нея е тази на проф. Йордан Н. Вакарелски.

Опасността обаче го е дебнела в лицето на черкезите, заселили се след Кримската война и покоряването на Кавказ от Русия през 1863 г. в с. Юручево, недалеч от Костенец. Покорените черкези – около четвърт милион биват насилствено заселени на българска територия, съгласно договорите между Османската империя и Русия. „Това са нови гости на България, които живеят с грабежи и най-много страда селското население и търговските кервани" по думите на Димитър Благоев (Благоев 1906: 26). Те биват настанени в къщите на българските семейства, които са прогонени и се оказват без дом. Австрийският етнограф и пътешественик Феликс Каниц представя този исторически факт в своя картина **(обр. 3)**.

Мюсюлманските разбойнически банди нападат, ограбват и отвличат добитъка на българските селяни, в това число и на Христо Вакарелеца **(обр. 4)**. Силният му характер го тласка към активни действия. Със своите пастири проследява черкезите, пресреща ги по преки пътеки и с един удар на боздугана си поваля предводителя им, докато другите биват разгонвани с пушечни залпове. И до днес са останали названията: Черкезката долчина и тепе (хълм) Черкезица до нея. При второ нападение Христо настига разбойниците под гара Костенец и в полето се разправя с тях. На третия път убива и предводителя на черкезите от с. Юручево. Смелостта на Христо Вакарелеца е била пословична, че да срещне в очи главатаря и в ръкопашен бой с боздуган да го обърне в бяг[6]. Българите не са имали право да носят оръжие и европейските пътешественици подчертават контраста между поданиците християни и окичените с всевъзможни оръжия мюсюлмани. Със своите другари Христо унищожава също поста на турците – стражева кула, заедно с неговия началник Чер арапин (Маринков 2006: 93). Кулата на поста се е намирала в местността Гайтановец и е охранявала дефилето на Момина клисура (Лангхайнрих, Петкова, 2023: 19).

[5] Оженва се за Катерина в с. Момина клисура и се сдобива с петима синове и една дъщеря: Мине (1850 – 1885 г.), Иван (1852 – 1905 г.), Михаил (1854 – 1906 г.), Дамян (1856 – 1913 г.), Ерина (1860 – 1920 г.) и Ангел (1862 – 1924 г.).

[6] В историческия музей на Перущица е запазен оригинален боздуган от тази епоха.

Като възрожденец с боен дух Христо е бил в контакт с поп Михаил Радулов (1832 – 1917 г.), председател на частния революционен комитет в Белово. От 1873 до 1875 г. телеграфист и началник гара на Белово е апостолът Тодор Каблешков, който на 28.04.1875 г. в църквата „Св. Никола“ основава революционния комитет. Христо Вакарелеца не само поддържа комитета в Белово, но и участва в Априлското въстание през 1876 г. Отхвърляйки диктата на материалните блага и ангажирайки се в една реално погледнато „невъзможна мисия“, той се присъединява към Хвърковатата чета на Бенковски в Белово на 25 април 1876 г. и остава на позиция на вр. Еледжик. На 1 май 1876 г. трихилядна турска войска от Ихтиман, придружена от башибозук и черкези, нападат Еледжик и настъпва всеобщ погром. Христо Вакарелеца е ранен, но познавайки дивата природа и околността, оцелява. Двадесет и две години по-късно – през 1898 г., името му влиза в списъка на „всички убити, обесени, помъчени хора и изгорели здания по време на турските свирепства от 1876 г. в община Момина клисура“. Списъкът съдържа 11 имена, под № 10 е Христо Вакарелеца. Общото число на изгорелите здания е 42 **(обр. 5)** [7].

По време на Освобождението през януари 1878 г., когато руските войски наближават София, черкезите се изтеглят, мародерстват и, търсейки възмездие, изненадващо нахлуват в селото. Христо Вакарелеца бива предаден и убит от тях.

Представената личност въплъщава най-ценните качества, съхранили българската нация. Следващите Вакарелски поколения носят дълбокия отпечатък на неговия идеал столетие след него.

Трета генерация: синовете на Христо Вакарелеца в защита на Съединението:

Мине Вакарелски (1850 – 1885 г.), Иван Христев (1852 – 1905 г.), Дамян Христев (1856 – 1913 г.)

Напористият дух на Христо Вакарелеца се предава и на следващата генерация, готова да отхвърли решението на Берлинския конгрес (1878 г.), разкъсал Санстефанска България на пет части. Берлинският диктат предизвиква гняв и разочарование в цяла България. Населението на Пещерска и Ихтиманска околия е масово засегнато от разрушените стопански връзки и колабиралия търговски трафик между София и Пловдив. Вакарелските села остават в свободното Княжество България, а моминоклисурците се оказват в пределите на Източна Румелия, губейки не само пасищата от традиционната си скотовъдна база, но и достъпа до необходимия дървен материал за огрев и строителство. Жизнено важният търговски оборот с животински продукти на семейството спада катастрофално поради двойното обмитяване на границата между Княжество България и Източна Румелия (Митев 1986: 64).

За селищата по горното течение на р. Марица допълнително нараства опасността от разбойническите банди, съставени от емигрирали башибозуци, черкези и турски чиновници, установили се по долините на р. Места и р. Струма. Якоруда, Белица и Разложкият край по това време са част от Османската империя. Добавят се бежанците след кървавото потушаване на Кресненско-Разложкото въстание (1878 г.), потърсили спасение в Сестримо, Ихтиман и Костенец (Митев 1986: 65).

Готовността за съпротива срещу несправедливото поведение на Европа нараства и навсякъде в селищата се създават комитети „Единство“ с цел обединение. Изпитаният революционер Отон Иванов, оцелял след

[7] НБКМ – БИА, ф. 705, оп. 1, а.е. 4, л. 16 – 17.

Априлското въстание през 1876 г., основава 67 комитета, т.е. гимнастически дружества в Пазарджишката област през 1879 г. Целта им е „да бдят над военните упражнения, да събират волни помощи и да приготвят населението, за да може един ден да запази правата си дори и с оръжие в ръка“ [8]. В с. Момина клисура комитетът е съставен от Ангел Павлов и Петко Христев[9]. Шест години по-късно, на 6 септември 1885 г., е обявено Съединението между Княжество България и Източна Румелия като закономерен и логичен акт за възстановяване на националните права.

Очаквайки нападение от турска страна, стотици доброволци от Пещерската и Ихтиманската околия се стичат в Пещера, където са казармите на Пещерския отряд. За дружинен командир е назначен 23-годишният капитан Еньо Денчев, произведен в капитански чин на 13 септември 1885 г., заедно с 49 други млади офицери[10].

Тримата братя Мине Вакарелски, Иван Христев (Вакарелски) и Дамян Христев (Вакарелски) постъпват като доброволци в Пещерския отряд. Той се числи към Източния корпус, разгънат за война с Османската империя, чиято граница с България преминава по Родопските и Рилските върхари. Най-младият брат Дамян Христев бива зачислен към Горнобанската чета (Костеничката чета), отбраняваща Рилските долини[11] **(обр. 6)**, а средният брат Иван е включен в I Дружина на Пещерския отряд. Героят на фамилията Вакарелски – Мине Вакарелски, е ратник от I рота на II Дружина от Пещерския отряд с пушка № 65678 **(обр. 7)** [12].

На 2 ноември 1885 г. в шест часа сутринта Сърбия обявява война на България. Сраженията срещу сърбите се разгарят на 5 – 7 ноември на Сливнишките височини, на 32 км западно от столицата[13]. Положението на българската армия е особено критично и идващите на помощ войници, заедно с Мине Вакарелски, встъпили в поход към София на 6 ноември, в студен ноемврийски дъжд, подбити и обосели, по мъчно проходими и кални пътища извършват исторически поход към Пирот (Сърбия), т.е. осемдневен изнурителен път от около 220 километра без почивка. Ето как очевидец описва този легендарен марш:

„... Задигнали бяха цялото мъжко население. Възраст най-различна. Като почнеш от 18 г., та до 50. И пушките различни. Върви туй множество свят, като да не усеща умора. Някои от Саранбей, а други от самата турска граница – все пеш. Върви, шуми, пее и крещи.

Офицери много рядко. На триста – петстотин души един. Подофицери или фелдфебели, произведени по нужда...

Тази войска „печенеги“ я казваха. Южнобългарските дружини.

Но над тая външна пъстрота владееше дълбоко вътрешно единство. Тая пъстра маса включваше в себе си най-жизненото, най-мъжественото, което можеше да даде областта южно от Балкана, при това въодушевено от най-чист патриотизъм и съревнование“[14].

Тази патетична картина трябва да се допълни с трезвото описание на реалността в тила на българската армия от началник-щаба на Западния корпус капитан Стефан Паприков. В своите спомени той представя критичното положение на българската войска, включващо нередовната комуникация с щаба от страна на отрядните командири, недостатъка на храна за войската, отдалечена от Со-

[8] ДА – Варна, ф. 780К, оп. 1, л. 133 – 134.

[9] ДА–Варна, ф. 77К, оп. 1, а.е. 34, л. 7.

[10] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 1, л. 10, 13, 43.

[11] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 3, л. 33.

[12] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 3, л. 54.

[13] На 6 ноември левият фланг на българската армия, т.е. Радомирският отряд, с около 2000 души успява да задържи цялата сръбска Моравска дивизия в състав от 12 000 души, а на следващия ден бушува битката за Гургулят, в която чрез щикова атака българите удържат победа.

[14] ЩА 1925: 132.

фия, липсата на обоз, който да вози ежедневната храна, липсата на запас от хляб и сухари, хроничния глад и безсъние на войниците, хаотичния безпорядък и на места лутащите се войници, изоставени от своите офицери. Слабостите на военните кадри са обусловени от обстоятелството, че командири до Съединението са само „сублатерни“, т.е. младши офицери. Сраженията са случайни, липсва и обмислен план (Паприков 2011: 217, 421, 555 – 556, 559, 569).

Пещерската дружина бива присъединена към отряда на капитан Христо Попов с направление южния Черни (Църни) връх пред Пирот. На 14 ноември 1885 г. започва общобългарско настъпление и легендарният марш на пещерци продължава през гориста, изключително стръмна местност, осеяна със скали. Дружината попада под усилен неприятелски обстрел и кап. Хр. Попов извиква на кап. Денчев опасността да се елиминира. (Липсва време да се пишат заповеди.) Пещерци се концентрират в гънка пред Черни връх, защитена от сръбските залпове. Пада мрак и солдатите, въпреки че са гладни, заспиват от изтощение. Капитан Денчев съзира заплахата поверената му част да бъде тотално унищожена по голия скат при щурм на върха през деня или даже при ясна лунна нощ.

Командирът Денчев попада в непредвидена ситуация и сам взима важното тактическо решение върхът да се атакува късно вечерта. В тази операция най-важното е бързината в действията и запазването на порядъка сред войниците, въпреки убийствения пехотен обстрел. Късно вечерта кап. Денчев убеждава кап. Кръстьо Бахчеванов, водещ дружина от съседния I Софийски Княжески полк, за съвместни действия срещу сърбите и получава обещание от последния за подкрепа. Кап. Бахчеванов поема задължението да даде знак за предстоящото нападение „с втурване на щик“. В уговореното време (22:00 часа) обаче, знакът не идва, тъй като самият Бахчеванов отсъства. Кап. Денчев сам повежда пещерци в атака без обещаната помощ. Знаменитата нощна атака на южния Черен връх пред Пирот по идея на кап. Денчев е проведена стремително от Пещерския отряд и е представена за първи път в неговите документи[15]. Това е първата нощна атака в хронологията на младата българска войска, описана прецизно, в много жив стил от него.

Героизмът на пещерци обаче потъва в забравата поради „старателно икономисваната истина“ от кап. Бахчеванов от I Княжески полк, който, въпреки че сам не е участвал в акцията, приписва заслугата на себе си и неговата рота и така донася съобщението до Западния Корпус (Лангхайнрих-Вакарелска 2025: 214 – 225).

Героят на фамилията Вакарелски – Мине Вакарелски, участва в атаката на Пирот на 15 – 16 ноември 1885 г., където без вест пада убит, заедно с 57 други войници[16]. Синът на загиналия Мине приема името на баща си и така възниква клон на Вакарелската фамилия с новото име Миневи. Дисидентът Илия Стоянов Минев е внукът на Мине Вакарелски.

Дамян Хр. Вакарелски, загубвайки своя брат, дава обед с личната си земя и средства да се построи църква „Свети великомъченик Георги“ в с. Момина клисура, останало години наред без храм. В селото от 1868 г. липсват църква, църковни книги и свещеник, единици са грамотните хора. Той, заедно със съпругата си Вела Вакарелска, дарява на селото равната си нива до р. Марица и многократно поддържа финансово строежа до завършването му през 1899 г. По-късно през 1922 г. на този Вакарелски имот бива построено и първото училище в с. Момина клисура. И до днес на мраморния под пред олтара на църквата „Св. вмчк. Георги“ е издълбано името на Дамян Христев (Вакарелски) като спомоществова-

[15] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 7, л. 2 – 22.

[16] ДВИА, ф. 334В, оп. 1, а.е. 3, л. 55, 75.

тел, а на южната фасада е поставена паметна плоча за него и съпругата му **(обр. 8)**. Като спомоществовател Вела Вакарелска получава доживотно право на стол в храма по време на духовната служба. Семейството остава с дълбоки православни корени и в продължение на десетилетия Вакарелски са членове на църковното настоятелство и съответните комисии[17]. Фамилията завоюва авторитет сред населението на двете села – Момина клисура и Дъбравите, и членовете ѝ поемат ръководни позиции като общински съветници с решаващ глас и кметове[18].

Четвърта генерация: Никола Д. Вакарелски (1888 – 1945 г.), син на Дамян Вакарелски

Децата на Дамян Вакарелски остават убедени християни с хуманни и демократични идеи в най-тежките години на войни и политически сътресения.

Първородният син на Дамян – Никола Вакарелски, след основното си образование в селото постъпва в известната Мъжка гимназия „Иван С. Аксаков“ в Пазарджик. За едно селско момче това е рядко изключение, като се има предвид, че в началото на XX в. малък процент от мъжкото население в страната е грамотно. Търновската конституция въвежда принципа за безплатно и задължително първоначално образование за всички поданици, но той започва да се реализира едва в учебната 1909/1910 година. За първи път се прилага Законът за народното просвещение в Царство България от 1909 г., който въвежда задължително образование до 14-годишна възраст. Въпросът за образователната система обаче не е окончателно решен поради липсата на материални условия за нейното развитие. Липсват училищни сгради или те са недостатъчни за броя на децата и класовете. В с. Момина клисура сградата на училището е издигната едва през 1922 г. до църквата върху Вакарелския имот.

Пребиваването на Никола в Пазарджик представлява значителен финансов разход за семейството, но във Вакарелската фамилия образованието на децата е на първо място. Младежът се озовава в Пазарджик в необичайното време на „Българското икономическо чудо“. Българската държава трябва да развива една изостанала и примитивна икономика след 1878 г. От 1903 – 1904 г., със Закона за насърчение на местната индустрия от 1895 г., започва икономически подем и възникване на нови индустриални клонове[19].

В Пазарджик, център на богат селскостопански район, дребното занаятчийско и разпръснато манифактурно производство се замества макар и бавно с индустрия и модерен транспорт. В периода 1888 – 1900 г. са построени оризарна, мелница за брашно и работилница за манипулиране на тютюн за износ. В началото на XX в. осемдесет процента от населението намира прехраната си в земеделието. В областта на земеделското производство започва трансформация от зърнените към техническите култури – тютюн, рози, коприна и др.

Картината в селата значително се променя. В Източна Румелия след оттеглянето на руснаците през юли 1879 г. се завръщат 100 000 мюсюлмански бежанци като собственици на обширни владения. Българските селски стопани са задължени да изкупуват имотите на турците. Липсва организиран кредит, намесват се частните кредитори с огромни лихви

[17] ДА – Пазарджик, ф. 198К, оп. 1, а.е. 4, л. 2, 5, 7, 9, 11.

[18] ДА – Пазарджик, ф. 474К, оп. 1, а.е. 1, л. 60, 74 – 93.

[19] Броят на фабриките се развива по възходяща линия, основават се акционерни дружества, строят се железопътни линии и шосета, издигат се големи обществени сгради: Българската академия на науките, Държавната печатница, Орлов мост в София и др. На 25 август 1892 г. в Пловдив триумфално е открито Първото българско земледелческо-промишлено изложение с техническите новости: фонографът на Едисон, летящият балон на Йожен Годар, вършачки, българска парна машина и др.

и селячеството натрупва големи задължения. Лихварите изземват земите на българските собственици поради възходящите дългове и броят на безимотните нараства (Димитров 2013: 149, 174).

В това интензивно време изниква, както навсякъде в Европа, социалното неравенство. Контрастът между живота на фабричните работници, дюлгерите, ратаите, калфите и др. и този на индустриалците, едрите търговци и чифликчиите е факт. В работилниците, дюкяните и чифлиците 14-годишни деца си изкарват хляба с 12 – 15 часов труд. Работният ден възлиза от 14 – 16 – 18 часа, като едва през 1910 г. той бива намален на 9 – 11 – 12 часа поради борбата на Синдикалните съюзи. Синдикалното движение в България е твърде младо – започва едва през 1902 – 1903 г. в резултат от изостаналото икономическо развитие на страната (Димитров 1982: 73 – 88). Същото важи и за социалистическото движение, което няма широка социална база. Това е движение на прогресивната интелигенция, което не може да се опре и използва опита на едно предварително организирано и развито професионално движение, познато в Европа. Учители, адвокати, студенти и ученици съставляват движещата му сила. Социалистическите идеи проникват в Пазарджик чрез учениците в Пазарджишката гимназия. Младостта изисква справедлива подредба на държавата и социално законодателство. Осемчасовият работен ден бива въведен едва през 1919 г. от социалдемократическия лидер Янко Сакъзов – тогава министър на търговията, промишлеността и труда.

Никола чете усърдно и се включва в марксическия кръжок на гимназията, което повлиява сериозно на мирогледа му и затвърждава политическите му възгледи. Само на 17 – 18 години той се оформя като будна и харизматична личност, която е способна да увлича и убеждава, влизайки в остри полемични спорове със съучениците си. Никола Вакарелски е една от първите личности, чрез които социалистическите идеи проникват в родното му с. Момина клисура през началните десетилетия на XX в. Двамата му братя Иван и Лазар Вакарелски са силно повлияни от него и от най-напредничавите за времето си политически течения. Заложената родова ангажираност в обществения живот при тях се проявява в най-млада възраст.

По-младият брат Иван Д. Вакарелски следва Никола в Пазарджишката гимназия, която завършва с успех. Двамата са и типичен пример за новото поколение на XX в. с откъсването му от традиционното земеделие и усвояването на нова категория професии, изискващи образование, задълбочени познания, дисциплина и вяра в прогреса. Братята владеят добре природните науки: Никола избира техническо направление с професия железничар, а Иван като добър математик – финансовото дело като бирник и секретар-бирник в пазарджишките и пловдивските села.

Мирният живот приключва през 1912 г. След кървавото потушаване на Илинденското въстание през август 1903 г. и последвалите кланета над непокорното българско население в градовете Щип и Кочани в Македония през 1912 г., удря часът на Освободителната война. Политическата ситуация на Балканите се изостря[20].

Технически образован, Никола Вакарелски е зачислен в 22-ри пехотен Тракийски полк към 7-ма Рилска дивизия[21]. На 5 октомври 1912 г. войната с Турция е обявена. Полкът потегля към Македония, стремглаво се спуска към Царево село (днес Делчево), Пехчево (Черната скала), Кресненското дефиле на р. Струма и така създава клин в тила

[20] Правителствата на България, Сърбия, Черна гора и Гърция сключват таен военен съюз срещу Турция с цел освобождаването на европейските владения на империята в Тракия и Македония (със стремеж към окрупняване на териториите си).

[21] ДВИА, ф. 80, оп. 1, а.е. 67, л. 604 – 605.

на турците. На 20 – 24 октомври в бушуваща снежна хала войниците атакуват заледения мост над р. Струма и прекъсват жп линията за Солун. Българите освобождават Петрич и Южна Македония с Гевгели, Дойран и Яница.

Седма Рилска дивизия предприема общо настъпление към Солун, но усилията ѝ са без резултат. Гърците влизат в преговори с коменданта на града и чужди представители. Градът се предава на гръцката армия и Тексим паша, разбит от българите още в Кресненското дефиле с 30 000 армия, незаслужено капитулира пред гърците. Докато 7-ма Рилска дивизия воюва и побеждава противника, сърби и гърци извличат изгоди по дипломатически път.

На 15 ноември 1912 г. Тракийският полк трябва да се отправи към Дедеагач (Александруполис). Маршът е в тъма, вода и лепкава студена кал, покрай трънени плетища в изгорени или изоставени села. Войниците са без сух конец на гърба. Нощувките са в землянки, наводнени от дъжд и сняг, с непоносим пушек от накладения огън вътре, с камъни, върху които може само да се седи, но не и да се спи. Целта на прехода е Галиполският полуостров. На 24 декември 1912 г. Тракийският полк излиза на бойната линия, която се простира от Сароския залив на Бяло море (Егея) до Шаркьой на Мраморно море. Навръх Коледа, 25 декември 1912 г., порционът е хляб, чесън, лук и кутия сардели, от която всекиму се пада по една риба, „...далеч от милите си, простян на земята като някой бездомник, върху баирчинката“, както пише полковият свещеник (Кондоферски 2012: 68).

На 26 януари 1913 г. се развихря най-ожесточеното сражение на Галиполи. Денят започва с турска канонада от два парахода, от Булаирската крепост и от полето. Булаирският турски корпус от 37 355 турци се насочва срещу 10 000 българи. Две турски дивизии: Мюретаби и 27-ма Низамска настъпват уверени в своя успех срещу двата български полка: 22-ри и 13-ти. Главният удар е насочен срещу позициите на 22-ри полк с тънка линия български бойци. Положението изглежда безнадеждно. Младият поручик Тановски с шепа хора, смели като него, контраатакува чифлика Доган Аслан. Сред убийствен огън българите достигат сградите и започва яростен ръкопашен бой. Турците биват унищожени до крак, а Тановски с хората си се връща на позицията[22]. В участъка на 22-ри полк остават убити около 4000 вражески войници, пленено е и турско знаме **(обр. 9)**. В този решаващ насрещен бой срещу Низамската дивизия участва и Никола, за което е предложен за награда – орден „За храброст“.

С избухването на Междусъюзническата война на 17 юни 1913 г., по заповед на цар Фердинанд, българската армия атакува сръбските и гръцките позиции. Цялата войска, концентрирана на запад, е разтеглена на 640 км фронтова ивица, а по границите с Турция и Румъния липсва сериозна защита. Военната помощ от Русия за България бива прекратена, тъй като имперските ѝ интереси диктуват поддръжка за Сърбия. България, дотогава в руска орбита, бива изоставена.

Четвърта българска армия (100 000 бойци) с Тракийския полк заема позиция в Македония срещу основните сръбски сили с обща численост 194 000 души. Полкът на Никола е разположен по р. Злетовска, с направление връх 650, където сърбите са се окопали. Настъплението е бавно, най-напреднала е 16-

[22] Картината след боя описва свещеник Кондоферски така: „... Косата се свива чов.у, като гледа останките от тук разиграната се ужасна кървава борба! Погребах Хр. Г. Мутаф., на когото черепът в тила бе отнесен, та мозъкът му се беше измъкнал от кухината и се държеше на топка; до него Хр. М. Ст., на когото кожата по главата беше цяла одрана, като отпред на челото имаше направен пререз с нож; черепът се белееше като яйце. До него турнахме друго едно момче, което едвам измъкнахме от пърнара, гдето се беше оплело в борба с попадалите около му турци. Тук всичко е осеяно с хиляди турски трупове...“.

та рота с командир Никола Вакарелски. Група бойци с Никола се хвърлят напред и стават господари на ред окопи на 250 крачки от върха. Другите роти обаче са останали далече и сърбите се спускат от върха и си връщат окопите. „... Върхът 650 нашите три пъти с атака превземат и отстъпват. Боят е все тъй ужасен, гаче задмина Булаирския, защото съпротивата е отчаяна, за което помагат на сърбите хубавите им окопи с блиндажи всред скалите и тяхната отпочиналост и неизтощеност“ пише свещеник Кондоферски (Кондоферски 2012: 208).

Най-здравата 4-та българска армия се оказва в клещите между сърби и гърци, които са в превъзхождащ брой и със свежи сили. При българското отстъпление на изток е взето решение Тракийският полк да заеме и задържи Калиманските височини – българските Термопили. От 16 до 18 юли 1913 г. следва яростна битка със сърбите за височините „Златната“ и „Скалистата чука“, където е Никола. Летописецът на полка полк. Захаренов пише: „За голяма чест и слава на 22-ри пехотен Тракийски полк, от първия ден на Злетовска река до последния на Калиманското поле, остава най-здравата опора на желязната 7-ма Рилска дивизия.“ (Захаренов 1929: 120). В деня на прекратяване на военните действия – 28 юли 1913 г. в полка са останали едва 21 офицери от 74 и 1630 войника от 4450 в началото на Балканската война[23].

На 14 октомври 1915 г. България е хвърлена във водовъртежа на Първата световна война. Никола Вакарелски отново трябва да воюва за царя и отечеството като младши подофицер от 38-ми пехотен Одрински полк – част от Беломорската дивизия, която през август 1916 г. успешно реализира Струмската настъпателна операция. Духът на българските войници до 1916 г. е висок **(обр. 10)**. Голяма част от тях се връщат на местата, където са воювали срещу турците само преди три години. Имената на множество селища в Беломорска Тракия, както и на остров Тасос, са български. Българските войници са готови да се бият, защото за тях клаузите на катастрофалния мир от 1913 г. са крещяща несправедливост към България. За проявена храброст и неустрашимост в боевете Никола бива отличен със златен медал през 1915 – 1918 г. Никола Вакарелски е единственият воин, младши подофицер от с. Момина клисура, получил орден „За храброст“ и медали от три войни **(обр. 11)**.

През следващите години настройката на българите се променя драматично. Румъния влиза в Първата световна война през 1916 г. срещу България. Същото предприема Гърция през 1917 г. Настъпва окопната позиционна фаза на войната. Мизерия, недохранване, болести и глад разтърсват страната и фронтовете. На фронта снабдяването на българската войска е катастрофално[24]. Сред войниците настъпва брожение, което не е стихийно недоволство, а твърдо убеждение за мир. Никола основава нелегален войнишки комитет в своя полк. На 14 септември 1918 г. върху българската войска се стоварва огненият бич на

[23] Междусъюзническата война приключва с унизителния Букурещки мирен договор от 28 юли 1913 г. (Стоянов 2015: 171). България е принудена да отстъпи Южна Добруджа на Румъния, македонските територии − на Сърбия и Гърция, всички области на изток от р. Марица − на Турция. Оцелява единствено коридорът между р. Марица и р. Места в Беломорска Тракия. Българското население от загубените територии е прогонено и избито, като през 1914 г. броят на българските бежанци достига 100 000 − 150 000 души. В двете къси, но кръвопролитни войни загиват 55 000 млади български мъже.

[24] Из „Донесението на началник-щаба на армията ген. Буров до министър-председателя на България Ал. Малинов на 18 юли 1918 г.: За някои части се донася, че били голи и боси, а за други се казва, че се срещали войници голи и окъсани в парцали и много нямали освен по една риза, която едвам се държала. В някои части се дава ечемичен хляб със слама, който причинява разстройство у войника. Отделни войници и малки групи вече дезертират, а други отказват да се бият.“

Съглашенските сили. След три дена отчаяни сражения на Добро поле в Македония фронтът е пробит. На 25 септември 1918 г. Българската армия капитулира[25].

Първата Световна война политизира селското население. Ако през 1918 г. броят на партийните членове на Българската социалистическа партия (тесни социалисти) е 2000 души, то през април 1919 г. цифрата нараства до 20 000. Никола Вакарелски, заедно с братята си Иван и Лазар Вакарелски и още 27 съмишленици, става основател на социалистическата партийна организация в с. Момина клисура **(обр. 12)**.

Връщайки се към мирния живот, Никола остава съзнателен и точен като швейцарския часовник „Лонжин“, връчен му от фирмата, и стегнат в железопътната си униформа, пренася фронтовата дисциплина в работата си. Той е ценен от железопътното ръководство и често техническите лица, минаващи на проверка, са гостували в неговата къща. Така петте му деца Севда, Александър, Йордан, Иванка и Георги са могли да слушат разговорите и да общуват с хората от големия град **(обр. 13)**[26]**.** След внезапната смърт на жена му през 1930 г. Никола Вакарелски сам се грижи за децата си и ги възпитава строго, но с всеотдайна обич. С неимоверни усилия и пестеливост бащата осигурява най-доброто образование на децата си.

Периодът 1942 – 1943 г. е характерен със засилващата се съпротива срещу режима в България. Александър Пипонков, наречен Чапай от с. Дъбравите до с. Момина клисура, създава известния партизански отряд „Кочо Честименски“ (Пипонков 2011: 36, 103). В това турбулентно време немалка част от населението подкрепя партизаните. Между тях е и Никола Вакарелски, който редовно изнася хляб, лекарства и се грижи за ранените бойци (Маринков 2006: 90, 113). Партизанският командир е близък на Никола Вакарелски – имал го е за баща. Партизанинът е сирак, един за друг са авторитети и опора. На 9 септември 1944 г., когато партизаните слизат в с. Момина клисура, командирът Чапай разпорежда Никола Вакарелски да поеме длъжността на първи кмет на Отечествения фронт. Като антифашист и принципен човек Никола оглавява селското общинско управление на с. Момина клисура и с. Дъбравите с население около 3000 души. В протоколните и заповедните книги на селото от 1944 – 1945 г. са запазени решенията на кмета и членовете на комитета на Отечествения фронт с действена грижа за жителите и благосъстоянието на селото като цяло[27].

Като кмет Никола Вакарелски цени усърдието и дългата практика на стария секретар-бирник и не гласува за назначаването на новия Петър Н. Магаранов. Финансовата дейност на селската община по негово време е изрядна. При търга за обществен дюкян партизанинът Иван Хр. Гаджов наддава 1010 лв. наем месечно. Съгласно решението на кмета и комитета на ОФ „При днешната скъпотия и пазарни цени не е износно за общинската

[25] Съгласно Ньойския мирен договор от 27 ноември 1919 г. България е окастрена по-жестоко от Букурещкия договор от 1913 г. Втората национална катастрофа потопява страната в мизерия. България губи 8% от територията си, репарациите възлизат на 2,25 милиарда златни франка, а броят на бежанците поради етническото прочистване на Балканите нараства до 800 000 души до 1926 г.

[26] Съпругата му Екатерина има чуден глас и често пее вкъщи звънките народни песни. Етнографът Христо Вакарелски, чиято бащина къща е зад дувара, често я е посещавал сам или с колеги от чужбина, за да запише автентичните ѝ песнопения. Имало е грамофонен запис на нейния глас. Тя е жена с будно въображение, силен дух и неизчерпаема жизненост.

[27] Мерките обхващат: ремонт на моста над Марица, каптиране на селската вада и бетонирането ѝ, спиране на бракониерското сечене в Лъката, набавяне на материали и изграждане на водопровод в с. Дъбравите, осигуряване работа на безработните чрез кооперацията на общината, грижа за изхранването на горските работници и др. (ДА – Пазарджик, ф. 471, оп. 1, л. 41 – 45).

каса. [...] Да не се отдава под наем, а за склад на брашно и други материали за селото...“. Възниква конфликт между Никола и някои от младите комунисти партизани като Бунтата (Иван Хр. Гаджов), настървени за власт и облаги. Имало е доноси и натиск от властта срещу него в селото. Настъпва червен терор, т.е. насилствена разправа с хората на лична основа от младите комунисти, в който Никола е на прицел със следваните от него морални принципи. С личната си дейност той ги превръща в практика, приета обаче от тънък слой на селската общност.

За така очерталата се напрегната и трагична ситуация, довела до безвременната кончина на Никола Вакарелски, съобщават племенникът му и свещеникът на селото: „Чичо Кольо се самоуби и то заради младите комунисти, които почнаха да вършат самоволия. Баща ми и всичките Вакарелци се отчаяха заради този случай“ пише Христо Лаз. Вакарелски. В църковната книга за починалия Никола отецът записва на 21 юни 1945 г. – „умопомрачено предизвикано самоубийство“. Всяка фраза в двата текста свидетелства за драмата на Вакарелски, за крайния предел на чувството му за безизходица. Просветена личност, патриот и убеден републиканец той е докаран до самоубийство от властимащите през 1945 г. В паметта на селото остава като забележителна личност с непоклатими морални устои.

По-късно племенникът му – дисидентът Илия Ст. Минев, ще повтори неговия трагичен пример с идеалите си за демокрация и реформа на политическия живот в България.

Пета генерация: проф. Йордан Н. Вакарелски (1919 – 1990 г.), син на Никола Вакарелски – създател на Аграрния университет в Пловдив

Проф. Йордан Вакарелски е роден на 12.11.1919 г. в с. Момина клисура, Пазарджишко. В ранна възраст, само на 12 години, загубва майка си. Като буден юноша е приет в Железопътния пансион за даровити деца във Велико Търново, а по-късно бива преместен в гимназията в Пазарджик, където учи и живее сам. През 1939 г., с изявен интерес към природните науки, Й. Вакарелски постъпва в Агрономо-лесовъдния факултет на Софийския университет (СУ) **(обр. 14)**. В университета той се запознава лично с талантливия преподавател по физика – „Доктор на Сорбоната“ Асен Дацев (по-късно професор и академик), току-що завърнал се от Сорбоната в Париж[28]. Младият Й. Вакарелски е силно повлиян от ерудицията на д-р Асен Дацев и епохалните достижения на физиката през 30-те години на XX в., революционизиращи научните представи за материалния свят. Това затвърждава особено интереса му към физиката (механика, аеродинамика, пневматика и др.) и инженерните науки, залегнали в основата на създадените от него машини и апарати по-късно. През 1976 г. акад. Дацев се среща със своя достоен възпитаник проф. Й. Вакарелски в Дома на учените „Жолио Кюри“ на Черно море (Петкова, Лангхайнрих 2023: 180).

През ноември 1947 г. Вакарелски постъпва като първи асистент в катедра „Механизация на селското стопанство“ към Аграрния университет (АУ) в Пловдив под ръководството на проф. Асен Д. Кацаров[29]. Те са допълваща се двойка – реномиран специалист с европейска широта на познанията и надарен асистент с обща цел – да издигнат българското земеде-

[28] В Сорбоната д-р Асен Дацев (1911 – 1994 г.) твори под ръководството на знаменития квантов физик Луи дьо Броил (лауреат на Нобелова награда от 1929 г.) и защитава докторат, свързан с уравнението на Шрьодингер. Ервин Шрьодингер е „бащата“ на квантовата механика с Нобелова награда от 1933 г. Квантовата теория и феномените ѝ днес са в основата на бъдещия квантов „суперкомпютър“.

[29] Проф. Асен Д. Кацаров (1902 – 1976 г.) е завършил университет в гр. Гийсен (Ланд Хесен) и специализирал селскостопански машини през 1925 – 1927 г. в Политехниката в гр. Щутгарт, Германия (НСИД 2001: 158 – 159).

лие на европейско ниво. Асистентът успешно рефлектира немската настройка на проф. Кацаров проблемите да се решават локално, задълбочено и икономично.

През 1947 – 1951 г. АУ се помещава в сградата на бившата Пловдивска семинария. Кабинетите на академичния персонал – доц. Димитър Димов и ас. Вакарелски се намират в непосредствена близост. Писателят доц. Д. Димов (1909 – 1966 г.), специализирал в Испания през 1944 – 1945 г., е ръководител на катедра „Анатомия и физиология на домашните животни“ и подготвя в тези години ръкописа на романа си „Тютюн“. В обедната почивка двамата се срещат, споделяйки идеи и впечатления от европейския научен свят. Тази ерудирана тройка акад. Ас. Дацев, проф. Ас. Кацаров и доц. Димитър Димов – дефинира кредото на младия Вакарелски: науката да бъде не работа, а съдържание на живота му.

Предстоящата научната дейност на асистента изисква висока квалификация, която следвоенна България не може да му предостави. През 1948 – 1949 г. Вакарелски бива изпратен на специализация в престижния Карлов университет в Прага, Чехия[30]. Вакарелски е впечатлен от богатото оборудване с немски и чешки машини и прецизната подготовка на студентите, която по-късно като професор ще въведе в катедрата в Пловдив.

През целия си активен живот Вакарелски не остава кабинетен учен, а откликва на неотложните потребности на българското земеделие през всичките етапи на развитието му: колективизация (1947 – 1956 г.), окрупняване на кооперативните стопанства (1965 г.) и създаването на агропромишлените комплекси (1970 – 1980 г.). Той работи главно в Тракия – район с най-голямо разнообразие на земеделските култури в периода на истински подем в развитието на селското стопанство (Проданова 2014: 40).

През 50-те и 60-те години оскъдната материална база спъва механизацията, но това пришпорва изобретателния дух на Вакарелски. Създава единствени за времето си машини за силажиране на големи количества зелена маса, центрофугален апарат за груби фуражи, уникална за времето си машина за белене на царевични кочани, конструктивно нов тип тороизсяващ апарат и др.[31]

Жилавата му връзка със земята на Тракия го тласка към усъвършенстване на машини и селскостопански материали с цел повишаването на ефективността им. За първи път в България изследва физико-механичните свойства на минералните торове, за да определи оптималните условия за равномерното им разпръскване. За първи път в света Вакарелски изобретява ротационни органи за механично окопаване на защитната зона на окопните култури: царевица, слънчоглед, памук и картофи. Тази брилянтна идея се развива от следващите поколения агроинженери и до днес. Професорът решава актуалните проблеми на типичните за България култури: мента, арпаджик, фъстъци, шипки и др., чиято технология на засяване, отглеждане и прибиране е сложна. Това са области, при които най-малко са възможностите за ползване на чужд опит и машини. Той създава комплексни механизации – технологии за тях, обхващащи процесите от засаждането и обработката до прибирането на културите.

Уникални са и идеите, и машините му, свързани с приложението на пневматиката и аеродинамиката за селскостопански цели, което днес е изключително актуално при създаването на роботи и дронове за земеделието. Нестандартните му апарати: циклотронен искрогасител (сигурно средство срещу летните пожари), пневматичен генератор към апарат за равномерно тороразпръскване, въздушен семекласификатор и плодоберачка за шипки,

[30] Катедрата по селскостопански науки в Карловия университет е основана през 1788 г.

[31] ДА – Пловдив, ф. 1297, оп. 2, а.е. 327, л. 9.

демонстрират широтата на практическата му дейност.

Проф. Вакарелски се изявява не само като надарен конструктор, но и като радетел за прогрес и бъдещо развитие в Тракийското поле. Той събира и обработва огромен статистически материал относно състоянието и перспективите на механизацията в Пловдивски, Хасковски и Сливенски окръг и прогнозира развитието ѝ за следващите 10 години в цяла Южна България. В тези трудове дарбата му на икономист, финансист, консултант и визионер се изявява напълно. Проф. Й. Вакарелски е автор на повече от 80 труда със значителна практическа значимост, високо оценена от агрономите и механизаторите в цяла Южна България.

Като известен агроинженер Вакарелски поддържа контакти с колеги от ГДР (Берлин, Лайпциг, Дрезден), Тимирязевската селскостопанска академия (Москва), Чехия, Полша, Унгария и др.[32] Член е на Специализирания научен съвет по механизация на селското стопанство към Висшата атестационна комисия, първоначално в София, а по-късно в Русе. Член е на редакционната колегия на най-реномираното списание „Селскостопанска техника“, издавано и до днес (Лангхайнрих, Петкова, 2023: 142).

С амбиция и идеи, в продължение на 37 години (1947 – 1984 г.), той целенасочено издига нивото на катедра „Механизация на земеделието“ към Аграрния университет и техническото образование на няколко поколения агрономи. Ръководи дипломанти и докторанти от България, арабските страни и Латинска Америка. Обучава като доцент и професор близо 500 студенти на семестър, преподавайки дисциплините „Трактори и автомобили“, „Селскостопански машини“, „Експлоатация на машинно-тракторния парк“. Като талантлив преподавател е автор на първите учебници и ръководства по селскостопански машини за студентите на АУ. Той е първият доцент и първият професор, израснал в Катедрата, като я ръководи почти 20 години. Името му е включено в единствената по рода си българска енциклопедия „Учени и дейци в селското и горското стопанство в България“ заедно с имената на Александър Стамболийски, писателя Николай Хайтов, световноизвестния генетик Дончо Костов и други светли исторически личности (Ковачев и др. 2001: 37 – 38). Той е носител на най-високото отличие за хората на науката – орден „Кирил и Методий“, както и на различни медали.

Истинска оптимистична фаза за целия институт и особено за катедра „Механизация на селското стопанство“ настъпва през 1967 – 1968 г., когато се наливат основите на новите модерни сгради. За да не се забави строежът на специалния павилион (отделна сграда на Катедрата), проф. Вакарелски поддържа всекидневно връзка с техническите лица при проектирането и обзавеждането му. В най-авторитетното списание „Механизация на селското стопанство“, № 6 от 1974 г., професорът публикува с гордост статия, в която представя уникалното техническо оборудване на новата сграда, в което той е вложил знания, време и сърце: с въртящ се подиум в лекционната зала, портален кран за демонстрация на тежките машини, екран за прожектиране на филми, вентилация на хангарите, две технически работилници, които се ползват и до днес **(обр. 15)**.

Проф. Вакарелски съчетава в себе си неуморимия изобретателски дух с дълбоки енциклопедични познания във всички фасети на интелектуалната сфера и науката – история, музика, природа и др. Осъзнавайки смисъла и цената на историческата памет, подготвя през 1968 г. хронология на своя род. Благодарение на неговите автентични записки е възстановена драматичната история на Вакарелския род, обхващаща повече от 250 години (Петкова, Лангхайнрих 2023) **(обр. 16)**.

[32] ДА – Пловдив, ф. 1207, оп. 2, а.е. 222, 357.

През 2015 г., по повод 70-годишнината на Аграрния университет, Катедрата поде инициатива за поставянето на мраморна плоча на дома на професора. През 2017 г. е наименувана компютърна зала на името на проф. Й. Вакарелски, а през 2019 г. е организирана изложба на научните му трудове в библиотеката на Аграрния университет поради честването на 100-годишнината от рождението му **(обр. 17, 18)**. През 2025 г., по повод 80-годишнината на Аграрния университет, в павилиона на Катедрата, в присъствие на ректора доц. д-р Боряна Иванова и целия академичен състав, е открита тържествено гранитна плоча с образа на проф. Й. Вакарелски.

Проф. Йордан Вакарелски остава в новата история на Пловдив като видна личност с благородната амбиция да долавя, посреща и решава в широк мащаб нуждите на земеделието в цяла Тракия. Той е част от интелектуалния елит и културната история на град Пловдив, развивайки и издигайки авторитета на Аграрния университет.

Пета генерация: проф. Христо Томев Вакарелски (1896 – 1979 г.). Първият български етнограф, създал епохалния труд „Етнография на България“

Проф. Христо Вакарелски твори през първата половина на двадесети век като ерудиран създател на българската духовна култура. Той е братовчед на проф. Йордан Вакарелски, с когото имат възрастова разлика от 25 години. Впечатляващо е, че ранните пътища на двамата професори се успоредяват. Началната им фаза е идентична: завършва гимназия „Ив. Аксаков“ в Пазарджик; дипломира се по специалност „Славянска филология“ в Софийския университет през 1923 г.; специализира във Варшава, Полша (1925 – 1927 г.); става асистент в Народния етнографски музей в София (1927 – 1940 г.). През периода 1941 – 1944 г. е директор на Народния музей в Скопие, което му дава възможност да проучи и навлезе в българския бит от Вардарска и Егейска Македония. В напреднала възраст се връща отново към таза тема, като работи в дома си до последния си дъх.

Създавайки капитални трудове, повече от 950 на брой, широко и достоверно информира европейската наука по въпросите на българската етнография и история. Неговата привързаност и преклонение към българската природа го подтиква да стане основател и председател на Българското природонаучно дружество 1945 – 1950 г. Като корифей на българската етнография създава половинвековния си труд „Етнография на България“ още през 1961 г., но тогавашният директор на Етнографския музей задържа публикацията в България повече от десет години. Книгата е публикувана първоначално на полски език през 1965 г. и на немски – през 1968 г. Виенският университет през април 1965 г. присъжда за първи път на български учен – проф. Хр. Вакарелски – престижната награда Готфрид фон Хердер „За особени заслуги в областта на мирното съвместно съществуване между народите“. В България епохалният труд бива публикуван едва през 1974 г.

„Етнографията на България“ обхваща не само веществената култура, но и непреходната духовна обществена култура и изкуство на българския етнос: народните балади, народната историческа епика, гатанките, народната лирика, понятия и представи за смъртта и душата, българските погребални обичаи, празнични обичаи и стотици други. В тази книга се съдържат хилядолетните корени на народа, които са го съхранили и запазили от асимилация през тъмните векове на османското владичество. Задълбочените познания и всеотдайността към науката издигат Хр. Вакарелски сред европейските научни среди като галионска фигура за времето си. Той е почетен член на етнографските дружества в Полша, Чехия, Словакия, Унгария, Естония, Финландия, Швеция, Австрия, Германия, Франция и

много др., както и на Международното дружество за етнология и фолклор SIEF.

Той е езиково надарена личност и превежда от руски език творби на Ив. Тургенев, а от полски – романа „Селяни“ на Владислав Реймон. При последния превод използва езиковите изрази и особености от своето собствено село Момина клисура. Обичта му към родния край и съхранените традиции избликват още в първите редове на неговия дневник, издаден след смъртта му през 2001 г. (Вакарелски 2001: 3 – 20). Привързаността му към фамилията се демонстрира в кореспонденцията с братовчедите му, запазена в ЦДА – София. Младият Йордан Вакарелски го назовава „бако Христо“ с искрено уважение и сърдечни чувства по повод публикацията на епохалния му труд, както и при многобройните си срещи с него в София.

Пета генерация: първият български дисидент Илия Стоянов Минев (1917 – 2000 г.) – „българският Нелсън Мандела“

Първородният син на прародителя Христо Вакарелеца – Мине Христов Вакарелски (1850 – 1885 г.), пада като патриот в Сръбско–българската война. Неговият син Стоян променя името си от Вакарелски на Минев. С интензивна работа и удачен брак в с. Сараньово (гр. Септември), Пазарджишка област, забогатява и разработва повече от 100 дка лозя. Основава една от най-големите винарски изби в района, прочута със собственоръчно приготвените от него качествени вина. Търгува успешно и създава значително благосъстояние.

Неговият син Илия Стоянов Минев, братовчед на двамата професори Христо и Йордан Вакарелски, завършва френски колеж и агрономство в гр. Монпелие (Франция) по винарство. Във Франция се запознава лично с бъдещия френски президент Франсоа Митеран. Като националист и антикомунист участва в офицерска легионерска организация против Отечествения фронт. Осъден е и лежи тридесет години в лагери и затвор подобно на Нелсън Мандела – той е най-заслужилият и най-изстрадалият дисидент в България. По време на комунизма се бори за защита на човешките права и основава през януари 1988 г. „Независимо дружество за защита правата на човека“, което е първата правозащитна организация в България. Той е убеден демократ, като отрича политическото насилие и политическите репресии. Доживява демократичния прелом през 1989 г., но бива изтласкан и пренебрегнат от ръководството на Съюза на демократичните сили. Десет години след обявяването на демокрацията умира в бедност, забравен и изместен от собствените си съмишленици.

През 2000 г. е удостоен посмъртно с най-високата държавна награда – орден „Стара планина“ I степен. През 2002 г. в София е издигнат негов паметник в градината зад Националния дворец на културата, а през 2008 г. в родния му град Септември е открит бюст-паметник в негова чест **(обр. 19)**. Неравният му житейски път е отразен в книгите на Иван Гаджев и Илия Троянов (Гаджев 2025; Троянов 2016).

* * *

Представената фамилия принадлежи към най-динамичната част от българското общество, която независимо от политическите и социалните катаклизми създава модерна България **(обр. 20)**. Пресъздадена е една детайлирана история на рода Вакарелски, която започва още през XVIII – XIX в. с борци за освобождение и обединение, и завършва с три изтъкнати личности от XX в., наследили спотаената еруптивна енергия на българската нация, доказала правото си да бъде приета в съвременния европейски свят. В чест на 100-годишнината на проф. Й. Вакарелски през 2019 г. в центъра на с. Момина клисура бе издигнат паметник на рода Вакарелски **(обр. 22)**.

Използвана литература (References):

Благоев 1906: Д. Благоев. *Принос към историята на социализма в България*. София: Издадена от Партийната социалистическа книжарница, 1906 [D. Blagoev. *Prinos kam istoriyata na sotsialisma v Bulgaria*. Sofia: Isdatelstvo na Partiynata sotsialisticheska knizharnitsa, 1906.]

Вакарелски 2001: Хр. Вакарелски. *Моят път към и през етнографията*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2001. [Hr. Vakarelski. *Moyat pat kam i prez etnografiyata*. Sofia: Universitetsko isdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2001.]

Гаджев 2025: Ив. Гаджев. *Непримиримият Илия Минев – от първо лице и другите за него*. София: Издателство „Шар“, 2025. [Iv. Gadzhev. *Neprimirimiyat Iliya Minev – ot parvo litse i drugite za nego*. Sofia: Isdatelstvo „Shar“, 2025.]

Гунчев 2014: Г. Гунчев. *Вакарел. Антропогеографски проучвания*. Второ издание, София, 2014. [G. Gunchev. *Vakarel. Antropogeografski prouchvania*. Vtoro izdanie. Sofia, 2014.]

Димитров 2005: Б. Димитров. *Разказ за историята на България*. София: Фондация „Ком“, 2005 [B. Dimitrov. *Razkaz za istoriyata na Bulgaria*. Sofia: Fondatsia „Kom“, 2005.]

Димитров 2013: М. Димитров. *Държавата и икономическото развитие на България от Освобождението 1878 г. до Балканските войни 1912 г. в търсене на ефективна политика.* Април 2013. [M. Dimitrov. *Darzhavata i ikonomicheskoto razvitie na Bulgaria ot Osvobozhdenieto 1878 g. do Balkanskite voyni 1912 g. v tarsene na efektivna politika.* April 2013.] www.researchgate.net/publication/322505909_darzhavata_i_iconomicheskoto_razvitie

Драганова 1993: Сл. Драганова. *Количествен анализ на овцевъдството в българските земи под османска власт от средата на XIX в. до Освобождението*. София: Издателство БАН, 1993. [Slavka Draganova. *Kolichestven analiz na ovtsevadstvoto v balgarskite zemi pod osmanska vlast ot sredata na XIX vek do Osvobozhdenieto*. Sofia: Izdatelstvo BAN, 1993.]

Захариев 1870: Ст. Захариев. *Географико, историко-статистическо описание на Татар Пазарджикската кааза с една карта и таблица на различни стари паметници.* Виена: Л. Соммер и Сие, 1870. [St. Zahariev. *Geografiko, istoriko-statistichesko opisanie na Tatar Pazardzhikskata kaaza s edna karta i tablitsa na razlichni stari pametnitsi.* Viena: L. Sommer i Sie, 1870.]

Захаренов 1929: Хр. Захаренов (подполковник о.з.). *История на 22-и пехотен Тракийски полк*. Самоков, 1929. [Hr. Zaharenov (podpolkovnik o.z.). *Istoria na 22-i pehoten Trakiyski polk*, Samokov 1929.]

Ковачев и др. 2001: Й. Ковачев, Д. Байлов и др. (съст.). *Учени и дейци в селското и горското стопанство в България (род. 1814 – 1920 г.)*. София: Европреса – Изд. „Земя“, 2001. [Yo. Kovachev, D. Baylov i dr. (sast.). *Ucheni i deytsi v selskoto i gorskoto stopanstvo v Bulgaria,* Sofia: Evropresa – Izdatelstvo „Zemya“, 2001.]

Кондоферски 2012: Хр. Кондоферски (свещеник). *Дневник по Балканските войни през 1912 – 1913 г*. Самоков: Издателство „Приятел-Самоков“, 2012. [H. Kondoferski (sveshtenik). *Dnevnik po Balkanskite voyni prez 1912 – 1913 g*. Samokov: Isdatelstvo „Priyatel-Samokov“, 2012.]

Лангхайнрих, Петкова 2023: К. Лангхайнрих, Е. Петкова. *Проф. Йордан Вакарелски. Хроника на рода Вакарелски*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий

Хилендарски“, 2023. [K. Langheinrich, E.Petkova. *Prof. Jordan Vakarelski. Hronika na roda Vakarelski*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2023.]

Лангхайнрих-Вакарелска 2025: К. Лангхайнрих-Вакарелска. Пещерският отряд 1885 г., доброволците и приемствеността на поколенията. – В: Сборник доклади *„Съединението 1885 г. и неговите личности“*. Пловдив: Институт за исторически изследвания при БАН, Регионален исторически музей – Пловдив, 2025, 214 – 225. [K. Langheinrich-Vakarelska. Peshterskiyat otryad 1885, dobrovoltsite i priemstvenostta na pokoleniyata. – V: Sbornik dokladi *„Saedinenieto 1885 i negovite lichnosti“*. Plovdiv: Institut za istoricheski izsledvaniya pri BAN, Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, 2025, 214 – 225.]

Маринков 2006: К. Маринков. *Село без история*. София: Издателска къща „Нов свят“, 2006. [K. Marinkov. *Selo bez istoria*. Sofia: Izdatelska kashta „Nov svyat“, 2006.]

Митев 1986: Тр. Митев. Ихтиманци в борбата за Съединение на Северна и Южна България. – В: *Съединението 1885 г. и неговата военна защита. Сборник доклади от научната сесия 19.X.1985 г. в гр. Сливница.* София, 1986, 62 – 79. [Tr. Mitev. Ihtimantsi v borbata za saedinenieto na Severna i Yuzhna Bulgaria. – V: *Saedinenieto 1885 g. i negovata voenna zashtita. Sbornik dokladi ot nauchna sesia 19.X.1985 g. v gr. Slivnitsa.* Sofia, 1986, 62 – 79.]

Мутафчиева 1993: В. Мутафчиева. *Кърджалийско време*. II издание. София: Издателство на БАН, 1993. [V. Mutafchieva. *Kardzhaliysko vreme*. II izdanie. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1993.]

Паприков 2011: Ст. Паприков. *Сръбско-българската война* София: Издателство Община Пирдоп, Държавна агенция „Архиви“, 2011 г. [St. Paprikov. *Srabsko-balgarskata voyna 1885 g.* Sofia: Isdatelstvo Obshtina Pirdop, Darzhavna agentsia „Arhivi“, 2011.]

Пекалиев 1985: К. Пекалиев. Участие на населението на Пазарджишкия край в подготовката и провеждането на Съединението и Сръбско-българската война 1885 г. – В: *Съединението 1885 г. и неговата военна защита. Сборник доклади от научната сесия 19.X.1985 г. в гр. Сливница.* София, 1986, 17 – 26. [K. Pekaliev. Uchastie na naselenieto ot Pazardzhishkiya kray v podgotovkata i provezhdaneto na Saedinenieto i Srabsko-balgarskata voyna 1885 g. – V: *Saedinenieto 1885 g. i negovata voenna zastita. Sbornik dokladi ot nauchna sesia 19.X.1985 g. v gr. Slivnitsa.* Sofia, 1986, 17 – 26.]

Пипонков 2011: Д. Пипонков, А. Христов. *Спомени за Чапай и Терентий*. София: Издателство MG International LTD, 2011. [D. Piponkov, A.Hristov. *Spomeni za Chapay i Terentiy*. Sofia: Izdatelstvo MG International LTD, 2011.]

Попгеоргиев 1903: Й. Попгеоргиев. *Село Арбанаси*. София: Държавна печатница, 1903. [Yo. Popgeorgiev. *Selo Arbanasi*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa. 1903.]

Проданова 2014: Д. Проданова. *Факти и размисли за Пловдив и околността. Възходът на пловдивската икономика до 1990 г*. Пловдив: Издателство Търговско-промишлена палата, 2014. [D. Prodanova. *Fakti i razmisli za Plovdiv i okraga. Vazhodat na plovdivskata ikonomika do 1990 g*. Plovdiv: Izdatelstvo Targovsko-promishlena palata, 2014.]

Снегаров 1995: Ив. Снегаров. *История на Охридската епископия.* Т. 2. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995. [Iv. Snegarov. *Istoria na Ohridskata episkopia*. T. 2. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov“, 1995.]

Станев 1936: Н. Станев. *Дейност на Голямо Белово във въстанието през 1876 г. Живот и страдание на свещеник Михаил Ц.*

Радулов. София: Печатница „Ал. Стоичков“, 1936. [N.Stanev. *Deynost na Golyamo Belovo vav vastanieto prez 1876 g. Zhivot i stradanie na svestenik Mihail Radulov.* Sofia: Pechatnitsa „Al. Stoichkov“, 1936.]

Стойнов 2008: Е. Стойнов. *От Димитровден до Гергьовден*. София: Издателство – Фонд за дивата природа и фауна, 2008. (research gate/net /publication /269677911) [E. Stoynov. *Ot Dimitrovden do Gergyovden.* Sofia: Izdatelstvo – Fond za divata priroda i fauna, 2008. (research gate/net/publication/269677911)]

Троянов 2016: Ил. Троянов. *Власт и съпротива*. София: Издателство „Сиела“, 2016 [Ilia Troyanov. *Vlast i saprotiva*. Sofia: Izdatelstvo „Siela“, 2016.]

Шиваров 2021: Ст. Шиваров. Лефтер войвода – Робин Худ от Мала Азия. – В: *Биографични очерци.* Том 1. Съставител проф. д-р Пл. Митев. София, Университеско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2021, 83 – 108. [St. Shivarov. Lefter voivoda – Robin Hud ot Mala Azia. – V: *Biografichni ochertsi.* Tom 1. Sastavitel prof. Pl. Mitev. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“, 2021, 83 – 108.]

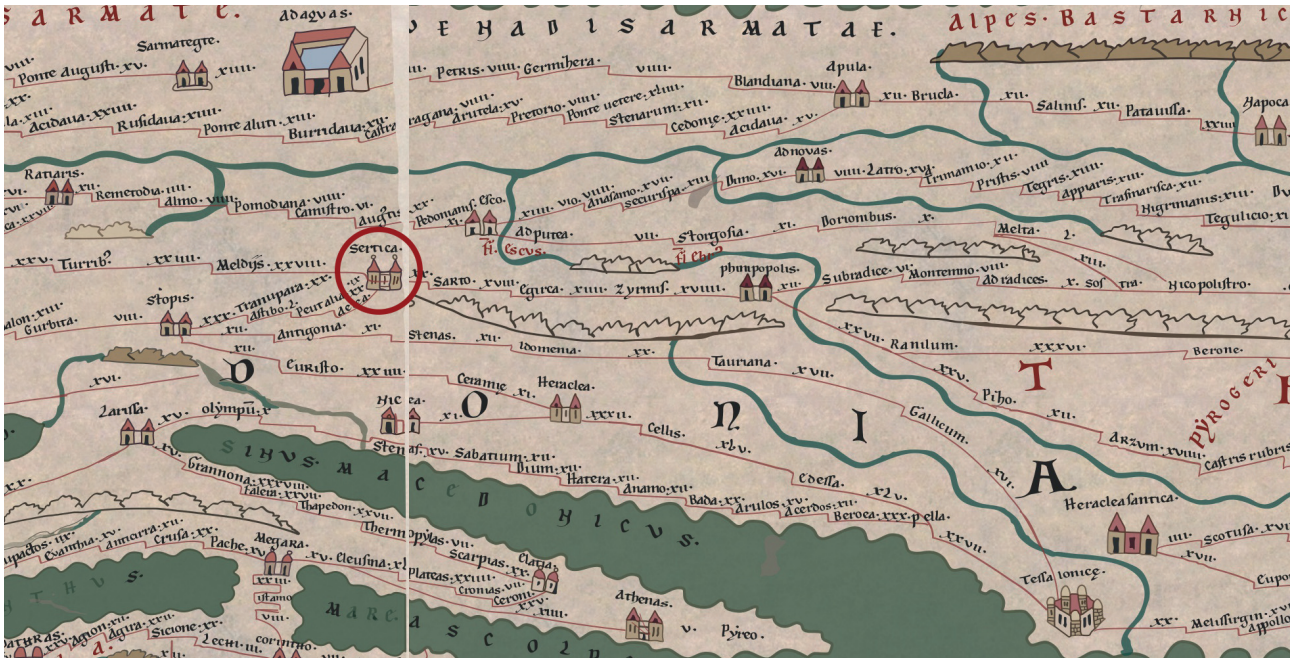
Списък на съкращенията (Abbreviations):

ДВИА: Държавен военно-исторически архив – Велико Търново.

НБКМ-БИА: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив.

ЦДА: Централен държавен архив – София.

ЩА 1925: Щаб на армията, Военно-историческа комисия. *История на Сръбско-българската война 1885 г.* София, 1925.

Обр. 1. *Част от Tabula Peutingeriana с пътищата на Римската империя. Градовете Сердика и Филипополис са обозначени с две кулички. Първата станция след Сердика е Сарто – днес Вакарел*

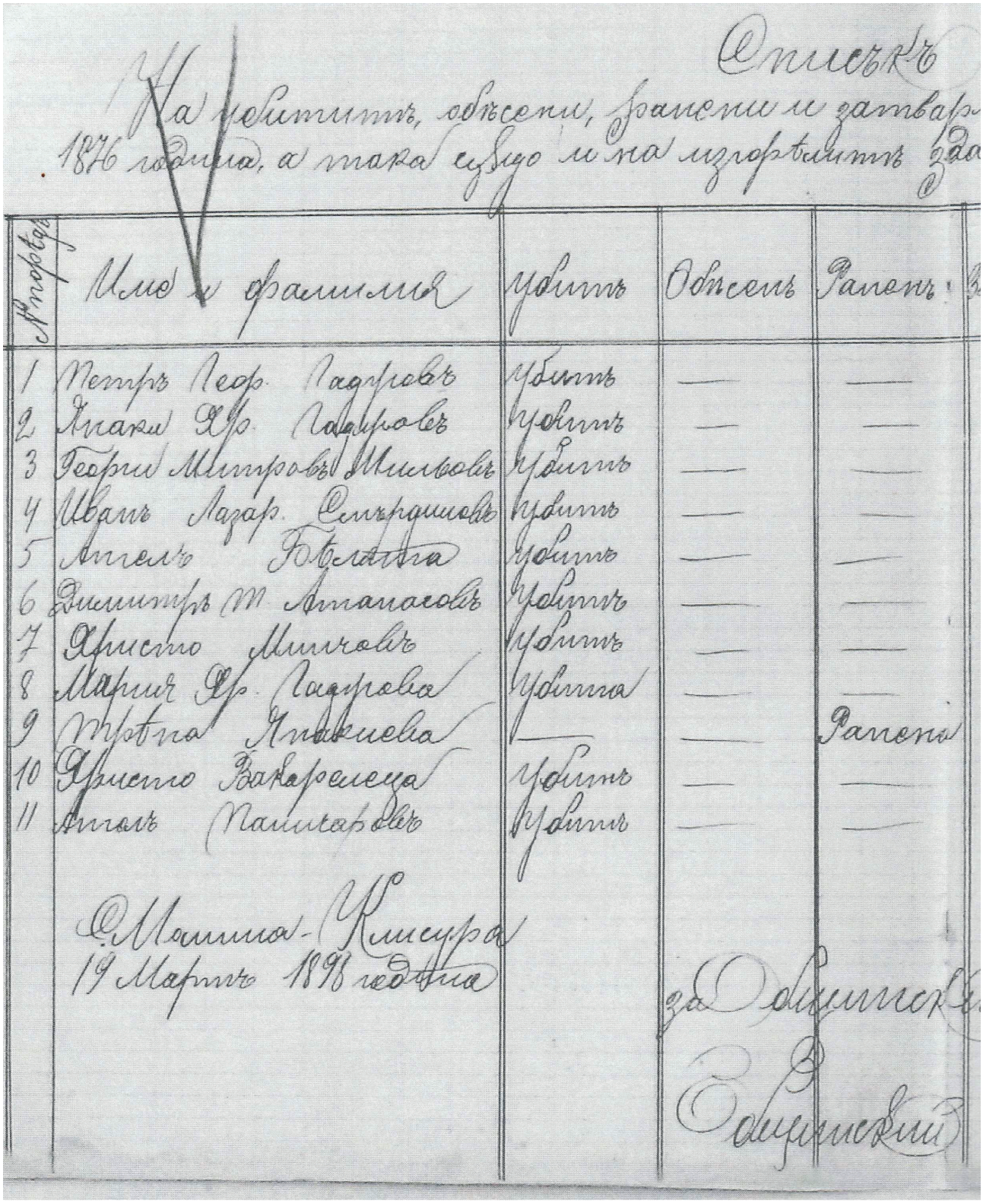
Обр. 2. *Планинският район на Родопите, Рила и Средна Гора, от който води началото си старинният род Вакарелски*

Обр. 3. *Черкези прогонват българско семейство от техния дом (автор Феликс Каниц, 1885 г.)*

Обр. 4. *Черкезки разбойници отвличат девойка и добитък на мирни селяни (автор Феликс Каниц, 1885 г.)*

Списъкъ

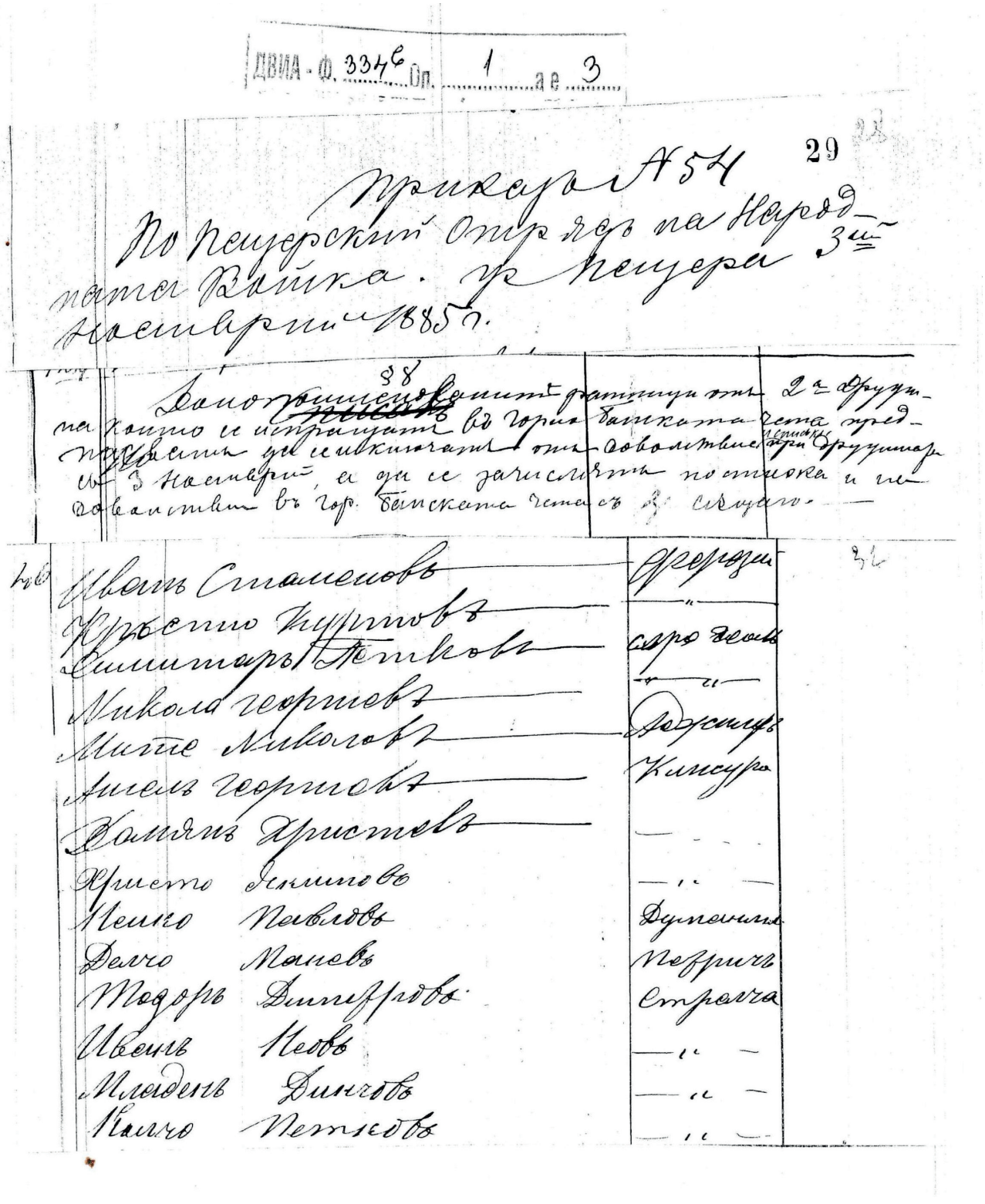
На убитите, обесени, ранени и затвар
1876 година, а така също и на изгорѣлите да

№ по ред	Име и фамилия	убитъ	Обесенъ	Раненъ	
1	Петръ Геор. Гаджуловъ	убитъ	—	—	
2	Янаки Хр. Гаджуловъ	убитъ	—	—	
3	Георги Митровъ Милковъ	убитъ	—	—	
4	Иванъ Лазар. Сиврдишовъ	убитъ	—	—	
5	Ангелъ Бѣлавча	убитъ	—	—	
6	Димитръ Т. Атанасовъ	убитъ	—	—	
7	Христо Миндовъ	убитъ	—	—	
8	Мария Хр. Гаджулова	убита	—	—	
9	Трѣна Янакиева	—	—	Раненъ	
10	Христо Вакарелеца	убитъ	—	—	
11	Ангелъ Пашкаровъ	убитъ	—	—	

с. Момина-Клисура
19 Мартъ 1878 година

за Списъкъ
Председатель

Обр. 5. *Списък на жертвите от турските свирепства през 1876 г. от с. Момина клисура. Под № 10 е Христо Вакарелеца*

ДВИА - Ф. 334 С Оп. 1 а е 3

29

Заповѣдь № 54

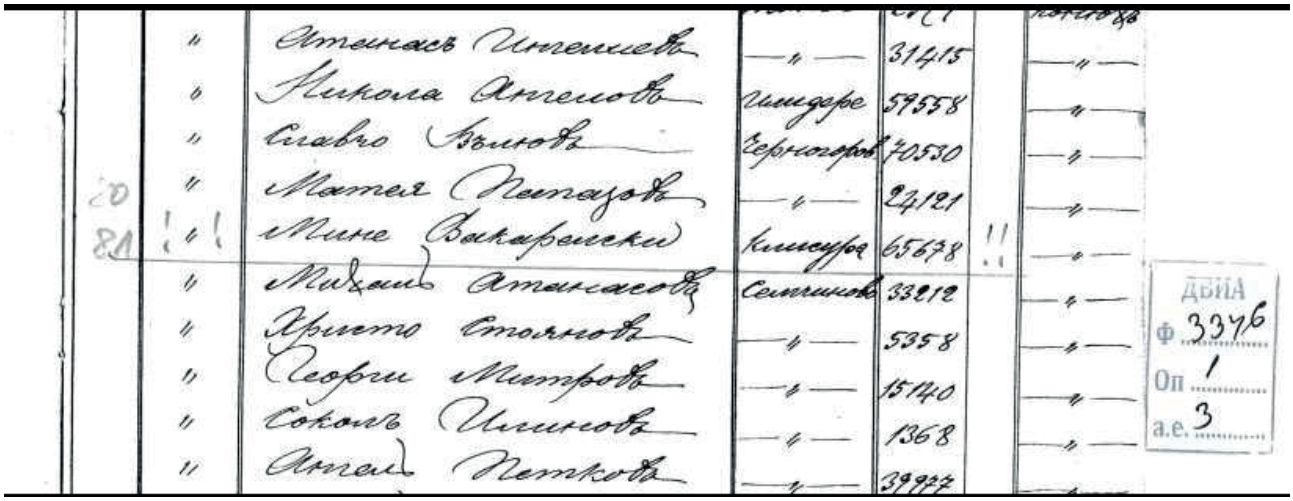
По Пещерский отрядъ на Народната Войска. въ Пещера 3 ноември 1885 г.

§ 8

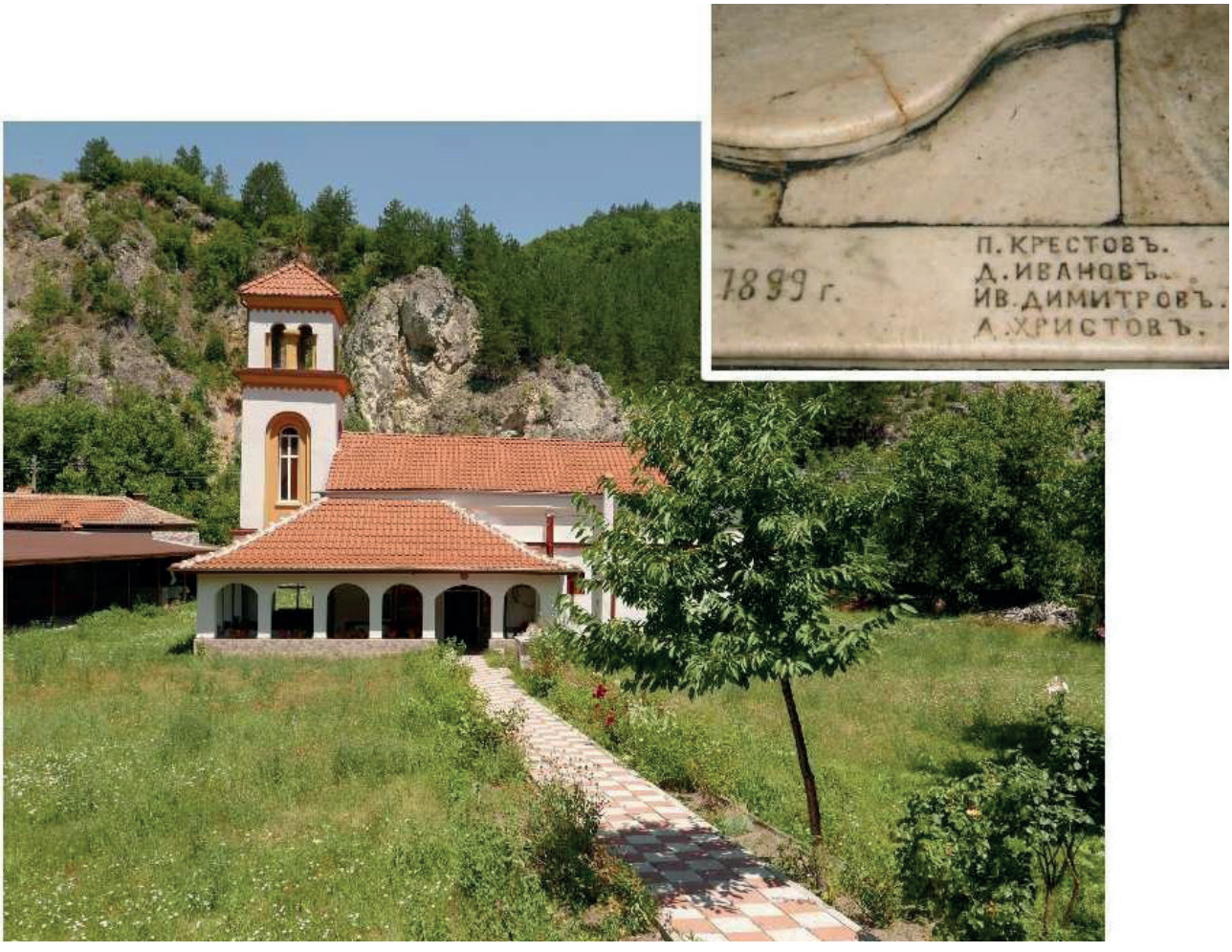
Долуподписаните ратници отъ 2-ра Дружина на които е испратенъ заповѣдь въ Горно банската чета предписано да се явятъ отъ доволствието при Дружинаря Ив. Стаменовъ, а да се зачислятъ по списъка и да заминатъ въ Гор. банската чета съ 3 ноември сѫщата.

Иванъ Стаменовъ	Дружинникъ
Христо Куртевъ	"
Димитаръ Петковъ	сѫщо весь
Никола Георгиевъ	" "
Митре Миковъ	Дружинникъ
Ангелъ Георгиевъ	Клисура
Дамянъ Христевъ	— " —
Христо Ѳомовъ	— " —
Пенчо Павловъ	Дупница
Делчо Пановъ	Перникъ
Теодоръ Димитровъ	Стрелча
Иванъ Петковъ	— " —
Младенъ Димковъ	— " —
Пенчо Петковъ	— " —

Обр. 6. *Заповед от 3.11.1885 г. за прехвърлянето на ратници от 2-ра Дружина на Пещерския отряд към Горнобанската чета. Под № 7 е Дамян Христев (Вакарелски)*

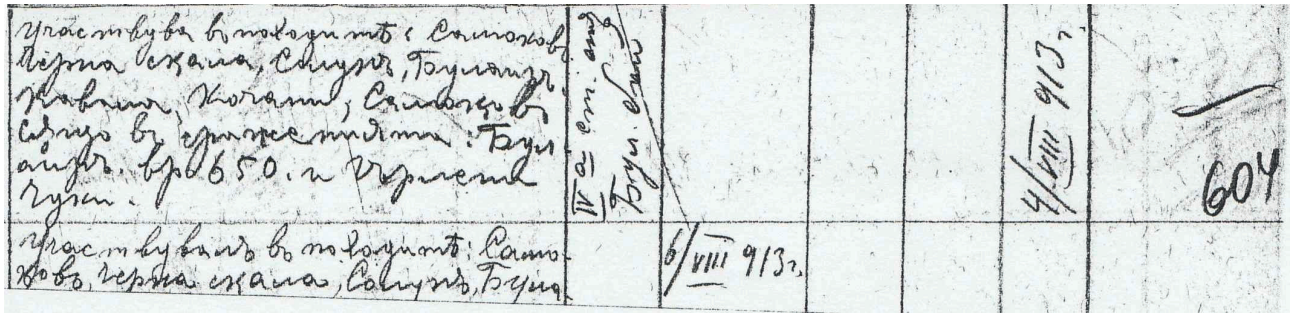
Обр. 7. *Списък на ратници от Пещерската дружина, участници в легендарния марш към София и Пирот на 6.11.1885 г. , между които е Мине Вакарелски с пушка № 65678*

Обр. 8. *Храмът „Свети Великомъченик Георги“ в с. Момина клисура с имената на настоятелите ѝ. Последното име е на Дамян Христов (Вакарелски)*

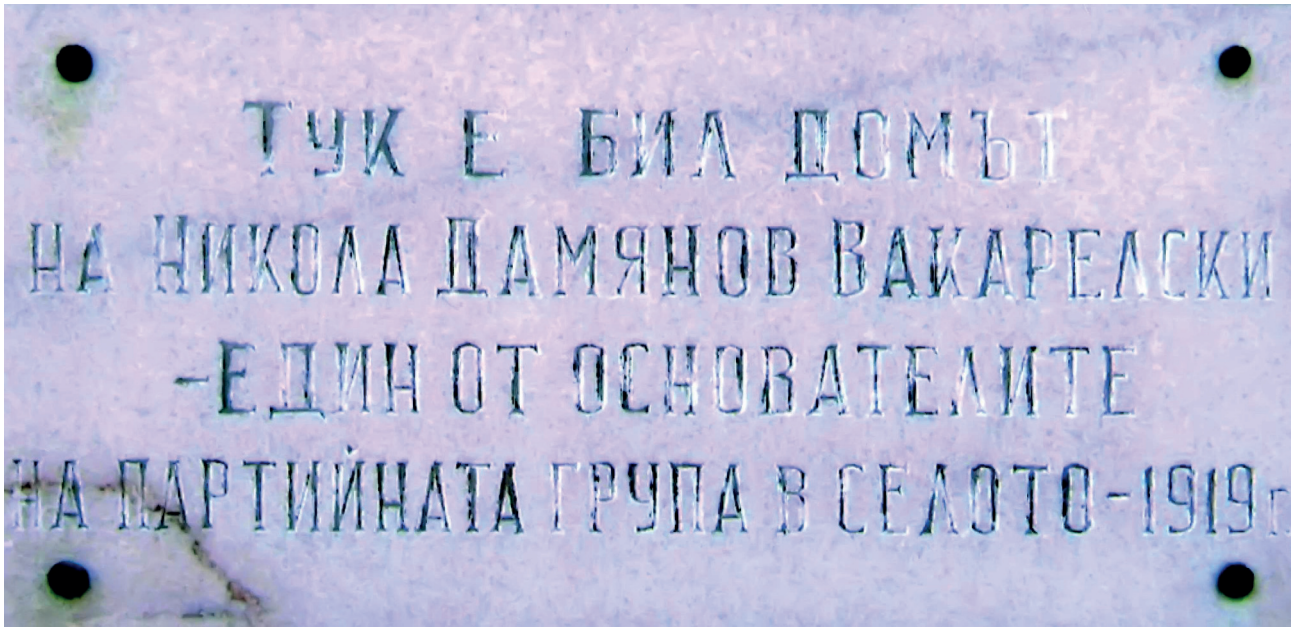
Обр. 9. *Български офицери с плененото турско знаме на Булаир 1913 г.*

Обр. 10. *В списъка на войниците от 16-та рота на 22-ри пех. Тракийски полк е ефрейтор и мл. подофицер Никола Вакарелски. Взел участие в походите: Самоков, Черна скала, Солун, Булаир, Кавала, Кочани, Самоков. Участвал в сраженията на Булаир, на връх 650 и Гърлени чуки. Награден с кръст за храброст IV степен от булаирския бой*

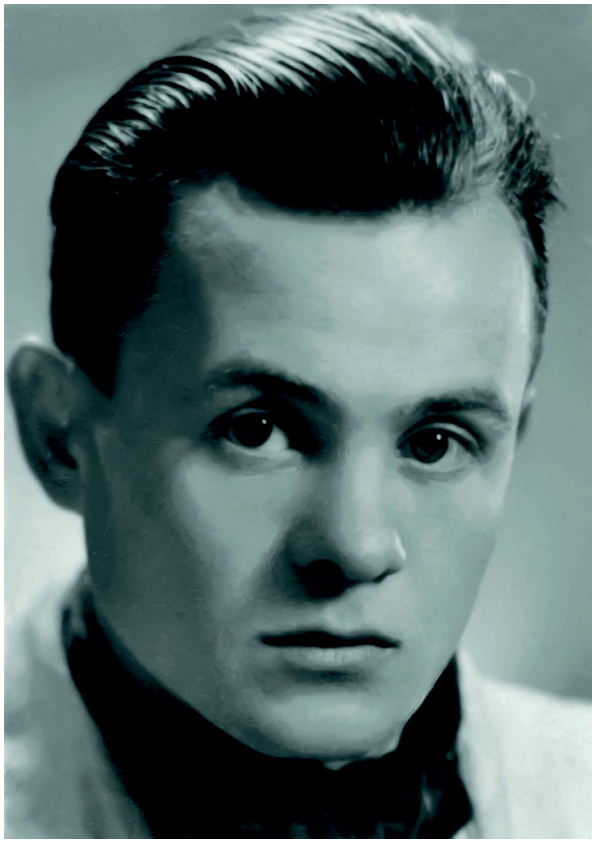
Обр. 11. *Орден „За храброст“ и медали „За дела и заслуги“ на Никола Вакарелски във войните 1912 – 1913 г., 1915 – 1918 г.*

Обр. 12. *Паметна плоча на Никола Вакарелски от фасадата на къщата му в с. Момина клисура, поставена през 1969 г.*

Обр. 13. *Никола Вакарелски с децата си: Севда с момиченцето си Иванка (от дясно), Йордан и Иванка – 1939 г.*

Обр. 14. *Йордан Вакарелски – студент в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – 1939 г.*

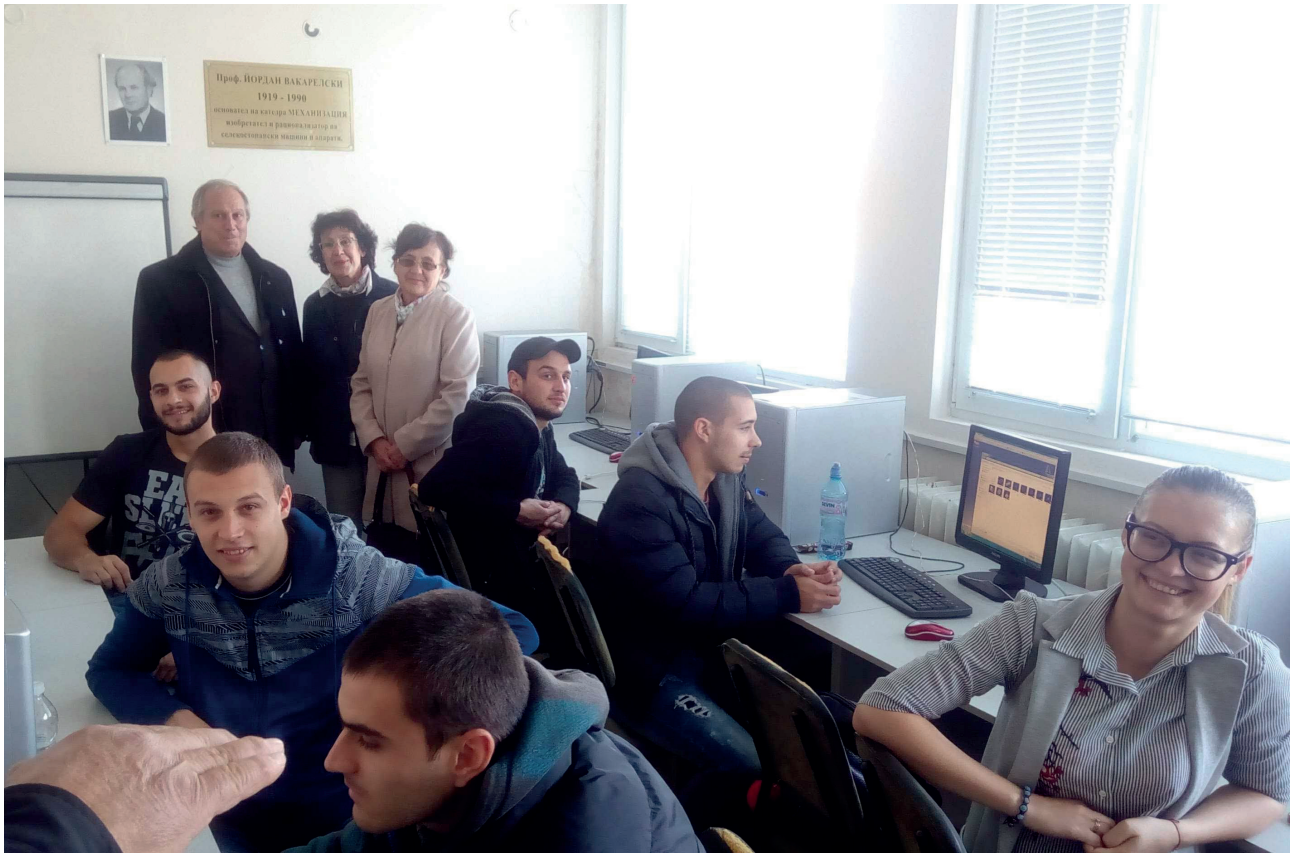
Обр. 15. *Реновираната сграда на катедра „Механизация на земеделието“ към Аграрния университет – Пловдив, 2023 г.*

Обр. 16. *Проф. Йордан Вакарелски през 1984 г. при пенсионирането си в катедра „Механизация на земеделието“ към Аграрния университет – Пловдив*

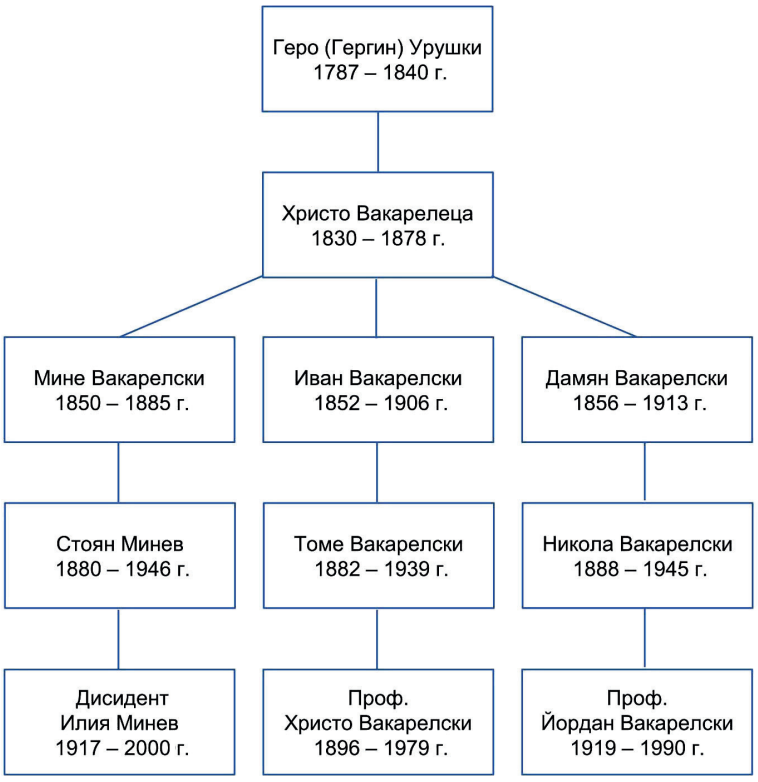
Обр. 17. *Паметна плоча на фасадата на дома на проф. Й. Вакарелски – 2015 г.*

Обр. 18. *Компютърната зала „Проф. Й. Вакарелски“ със студенти, 2017 г.*

Обр. 19. *Паметник на Илия Минев – дисидент и убеден демократ, издигнат в София през 2002 г.*

Обр. 20. *Част от родословното дърво на рода Вакарелски с тримата братя доброволци от Пещерския отряд през 1885 г. – Мине, Иван и Дамян, чиито внуци са двама професори и дисидент. Никола Вакарелски, син на Дамян, е с Орден за храброст от Булаир 1913 г.*

Обр. 21. *Паметник на Вакарелския род, издигнат през 2019 г. в с. Момина клисура по повод 100-годишнината от рождението на проф. Йордан Вакарелски*

Д-р ф.м.н. Красимира Вакарелска-Лангхайнрих
независим изследовател
kjlangheinrich@t-online.de